Universitatea de Stat din Moldova
Facultatea de Istorie şi Filosofie
Muzeul de Antichităţi „Tudor Arnăut”

CONSPECTE NUMISMATICE

(VI)

Chişinău, 2016

CZU 737.1(082)
C 66

Recomandat de Departamentul Istoria Românilor, Universală şi Arheologie a Facultăţii de Istorie şi Filosofie, în calitate de material didactic pentru cursul „Numismatica”.

Responsabil pentru ediţie:
Sergiu MATVEEV, dr., conf. univ.

Recenzenţi:
Ana BOLDUREANU, dr., conf., şef al Sectorului de Istorie Medievală şi Numismatică al Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei

Andrei NICIC, dr., conf. univ., LCŞ Tracologie, Universitatea de Stat din Moldova

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii

Conspecte numismatice (VI) / Univ. de Stat din Moldova, Fac. de Istorie şi Filosofie, Muzeul de Antichităţi „Tudor Arnăut” ; resp. ed.: Sergiu Matveev. – Chişinău : CEP USM, 2016. – 68 p.
Bibliogr. la sfârşitul art. – 50 ex.
ISBN 978-9975-71-851-6

Responsabilitatea asupra conţinutului rezumatelor revine autorilor

Versiunea electronică poate fi consultată pe site-ul:
www.arheo.usm.md

ISBN 978-9975-71-851-6 © Muzeul de Antichităţi „Tudor Arnăut”, 2016

SISTEMUL MONETAR ÎN IMPERIUL PERSAN AL AHEMENIZILOR

Andrei COROBCEAN

Ahemenizii au dezvoltat un sistem monetar bimetalic, inspirat din standardul monetar lidian. Anume regele Lidiei Crezus (a. 561-547/546 a.Chr.) a introdus pentru prima dată sistemul monetar bimetalic, care presupunea existenţa monedelor de aur şi argint de o puritate înaltă. Înainte de aceasta, lidienii băteau moneda de electrum, un aliaj natural de argint şi aur. Pe aversul monedei lidiene erau reprezentaţi un leu şi un taur în confruntare, evidenţiindu-se doar capetele acestora. Către anul 550 a. Chr. la Sardes se bătea moneda de aur cu greutatea de 10,5 grame. Regele persan Cirus al II-lea (a. 559-530 a. Chr.) după ce cucereşte Lidia în 547 a. Chr., a continuat baterea monedelor de aur şi de argint de tip Crezus, inclusiv după transformarea Lidiei în satrapie a statului ahemenid. Dovadă în acest sens sunt monedele de argint bătute după înfrângerea lui Crezus, între anii 545-520 a. Chr.

Tocmai regele persan Darius I a oprit reemiterile monedelor de tip Crezus. Un aspect important al reformelor lui Darius I (a. 522-486 a. Chr.), menite să consolideze şi să centralizeze statul persan, a fost impunerea unui sistem unitar fiscal şi a unui standard monetar. Moneda din aur, *dareik*-ul (*dareikos stater*) cântărea 8,4 grame, regulă introdusă, probabil, la finele secolului al VI-lea a. Chr. Pe lângă moneda de aur, putea să circule şi cea de argint – *siglos medikos*, păstrând tradiţia unui sistem monetar bimetalic. Importanţa reformei lui Darius vizează în special faptul introducerii unei greutăţi standard pentru aur. Dacă staterul de aur lidian cântărea 8,06-8,19 grame, *dareik*-ul are o greutate fixă de cca 8,4 grame, fiind corelat cu sistemul metric vechi mesopotamian. *Siglos*-ul de argint era, de asemenea, bazat pe staterul de argint lidian, iar greutatea lui stabilită era de 11,2 grame.

Ahemenizii au adoptat o delimitare a standardelor de greutate pentru aur şi argint. Astfel, dacă pe vremea lui Crezus, rege al Lidiei, raportul valoric dintre aur şi argint era de 1 : 13,3, atunci în timpul lui Darius acesta este de 1 : 1,13.

În baza acestor raporturi se stabilea şi corelarea dintre *dareikos* şi *siglos*. Deci, 1 *dareikos* era echivalentul a 20 de *sigloi*. A fost stabilit şi raportul cu monedele attice. De exemplu, 1 *dareikos* echivala cu 25 de drahme attice, în timp ce 1 *sigloi* era echivalentul a 7,5 oboli attici.

Data începutului baterii *dareik*-ului reprezintă o temă de discuţie complicată. Descoperirea unui depozit de stateri lidieni de aur din vremea

lui Crezus, împreună cu stateri greceşti de argint, admite faptul că între anii 519-510 a. Chr., *dareik*-ul şi *siglos*-ul persan încă nu erau emise. Apariţia monedelor cu imaginea arcaşului pe avers, care o înlocuieşte pe cea a capetelor de taur şi leu de pe staterii lidieni, poate fi plasată nu mai devreme de anul 515 a. Chr. O opinie puţin argumentată datează prima emisie a monedelor cu imaginea arcaşului după anul 490 a. Chr. Totuşi, cea mai argumentată dată a începutului baterii monedei ahemenide cu imaginea arcaşului este finele secolului VI a. Chr., undeva între anii 500-499 a. Chr., cu care se datează o descoperire din al 12-lea an de domnie a regelui reformator.

Anume Darius I a fost primul rege persan care a introdus moneda de aur cu reprezentarea arcaşului regal. Trebuie de reţinut însă faptul că *dareik*-ul nu este prima monedă bătută la curtea Ahemenizilor. Regii persani, inclusiv Darius I, după cum o demonstrează depozitele monetare descoperite, au preluat tipul de monede lidian – staterii lui Crezus, pe aversul cărora erau reprezentată imaginea a două capuri confruntate de leu şi taur. Situaţia s-a schimbat abia la sfârşitul secolului al VI-lea a. Chr., când prin reformele financiar-fiscale ale lui Darius s-a stabilit emiterea de *dareikoi* şi *sigloi*. Cele din urmă mai erau emise sub forma fracţiunilor de monede – de 1/3; 1,4; 1/6; 1/12;

Termenul de *dareikos*, utilizat de greci pentru moneda persană de aur, este legat, de regulă, de numele regelui Darius I, care a introdus etalonul monetar de aur în Imperiul Persan. O asemenea explicaţie a fost sugerată chiar de grecii antici. Această monedă mai era numită în limbajul popular grecesc *toxotai* (arcaşi), fapt asociat cu iconografia monedei, care reprezintă regele sau un erou cu arcul în mână.

Există totuşi şi alte opinii vizavi de originea termenului. Unii cercetători au înaintat supoziţia că *dareik*-ul ar proveni de la cuvântul vechi persan *dari*, adică „aurit, de aur", iar asocierea cu numele lui Darius I ar fi tributară unei etimologii populare mai târzii şi care, în mod logic, face trimitere la autoritatea marelui rege persan. Această părere este încurajată şi de existenţa în Babilon a termenului de *dariku*, prin care erau desemnate tabletele ce conţineau contracte de vânzare-cumpărare răspândite înaintea cuceririi Babilonului de către Cirus al II-lea în anul 539 a. Chr.

De altfel, cea mai veche atestare documentară cunoscută până acum a termenului de *dareikos* apare într-o inscripţie contabilă din 429/428 a. Chr. din trezorieria templului Athenei Parthenos.

Reforma bănească a lui Darius I a asigurat circulaţia unei monede de aur de puritate maximă, acesta conţinând cel mult 3% de impurităţi. Deci, *dareik*-ul conţinea 97-98% de aur, în timp ce *siglos*-ul – 90% de argint. Astfel, *dareik*-ul a ocupat o poziţie dominantă în circulaţia monetară din

Orientul Apropiat şi Bazinul Mediteranean. Acest fapt se datora regularităţii emisiilor sale, devenind chiar un sinonim al monedei de aur în genere folosit de greci. Chiar şi staterii de aur ai lui Filip, regele Macedoniei, erau numiţi *dareikoi Philippeioi*.

În general, monedele ahemenide, *dareik*-ul de aur şi *siglos*-ul din argint, conţineau în mod obligatoriu imaginea arcaşului regal pe avers, păstrând un standard constant şi fără variaţii esenţiale. Reversul conţine un pătrat incus. Niciuna din monedele ahemenide nu conţinea vreo inscripţie.

Standardul monetar ahemenid a evoluat totuşi, fapt reflectat în opţiunile stilistice ale imaginii de pe avers. Acest lucru a determinat şi o variaţie tipologică a monedelor persane din epoca ahemenidă.

Tipul I îl reprezintă pe arcaş până la brâu, cu barbă şi coroană zimţată (*kidaris*), întors spre dreapta. Acesta ţine în mâna stângă arcul, iar în cea dreaptă – două săgeţi. Tipul respectiv este cunoscut, deocamdată, doar pe monedele de argint *sigloi*.

În monedele de tipul II, acelaşi arcaş este reprezentat semiîngenuncheat cu faţa spre dreapta, întinzând arcul şi având tolba cu săgeţi în spate. Tipul este ilustrat de *dareikoi*, *sigloi* şi fracţiuni de monede de argint.

Pe cel de-al III-lea tip, arcaşul este semiîngenuncheat, deplasându-se spre dreapta, ţinând arcul în mâna stângă, lancea în mâna dreaptă şi tolba în spate. Există mai multe variante atestate pentru acest tip, care este prezent pe *dareikoi*, *sigloi* şi de fracţiuni monetare de aur şi argint.

Tipul IV îl reprezintă pe arcaş în aceeaşi poziţie ca şi în tipul III, semiîngenuncheat, deplasându-se spre dreapta, cu arcul în mâna stângă şi tolba în spate. În mâna dreaptă însă ţine deja un pumnal. Acest tip este prezent pe *dareikoi*, *sigloi* şi fracţiuni monetare de aur şi argint.

Primele două tipuri şi o variantă a tipului III erau bătute încă pe vremea lui Darius I. Tipurile I şi II sunt clar datate la finele secolului al VI-lea a. Chr., fiind emise în două monetării distincte. Baterea tipului III se referă la perioada din jurul anului 480 a. Chr., iar cel de-al IV-lea tip ar fi fost emis pe la 450 a. Chr. Aceste două tipuri din urmă sunt cele mai frecvente. Se poate afirma că acestea reflectă apogeul producţiei monetare persane, care ar fi avut loc în secolul V a. Chr.

Cea mai importantă schimbare stilistică a monedei persane ar fi avut loc în perioada anilor 490-480 a. Chr., sub domnia lui Xerxes (486-465 a. Chr.), când figura arcaşului devine dinamică, redând mişcarea acestuia. Anume acest stil va dăinui o perioadă îndelungată. Unica schimbare a acestuia va fi marcată de înlocuirea pe la 450 a. Chr. a lancei cu pumnalul, dar şi de calitatea mai proastă a executării. Monedele bătute între anii 455-420 a. Chr., reprezentându-l pe arcaş cu pumnal, ilustrează o degradare stilistică. O îmbunătăţire a stilului va avea loc abia în al doilea sfert al secolului al

IV-lea. O monedă bătută în 375 a. Chr. ilustrează o recuperare stilistică şi îmbunătăţirea imaginii arcaşului.

Nu se poate vorbi despre un centru unic de batere a monedei persane în timpul dinastiei ahemenide. Cert este faptul că cea mai mare monetărie se afla la Sardes. Atelierul monetar de aici funcţiona încă de pe vremea regilor Lidiei, iar apoi a continuat să funcţioneze şi sub dominaţia persană. Sardes era centrul administrativ al Ahemenizilor în Asia Mică şi capitala satrapiei persane Lidia. Tot aici se concentrau toate dările, tributurile şi taxele colectate din provinciile Asiei Mici pentru trezoreria regală. Un alt centru important de emisiune a monedelor ahemenide funcţionase şi în Babilon. Centre de batere a monedei persane au mai funcţionat în sud-vestul şi nord-vestul Anatoliei.

Se consideră, în general, că imaginea arcaşului îl reprezintă pe regele însuşi. Deşi această interpretare nu este acceptată indubitabil. Pe lângă ideea reprezentării regelui arcaş, se admite şi cea a imaginii unui erou regal sau a unui zeu într-o ipostază specială. Aceste interpretări sunt legate şi de faptul că arcaşul regal nu este prezent doar pe *dareikoi* şi *sigloi* bătute de Curtea ahemenidă, dar şi pe monedele satrapice şi dinastice din Asia Mică, care-şi băteau propria monedă. Totodată, imaginea arcaşului apare şi mai târziu pe *dareikoi* dubli babilonieni din timpul lui Alexandru al II-lea al Macedoniei. Desigur că la sfârşitul secolului V a. Chr., când satrapiile persane din Asia Mică încep să-şi bată moneda proprie, satrapii şi dinaştii locali erau obligaţi să accentueze prioritatea regelui ahemenid. Încălcarea acestei reguli, care stabilea prioritatea regelui de a bate moneda de aur, era pedepsită cu moartea. Un papirus egiptean din secolul al V-lea a. Chr. confirmă că negustorii trebuiau să plătească în conformitate cu „piatra regală", adică după măsura standard stabilită de rege.

Totuşi, *dareik*-ul a servit drept standard monetar de aur cu precădere pentru regiunea de vest a imperiului şi Asia Mică, adică acolo unde exista o tradiţie de batere a monedei. Monedele regilor ahemenizi nu erau, însă unicul mijloc de schimb pe tot cuprinsul imperiului. În secolele V-IV a. Chr. majoritatea tranzacţiilor continuau să fie realizate şi în lingouri de aur ori argint. Mai mult decât atât, acestea puteau circula alături de tetradrahmele atheniene. Odată ajunse în trezoreria regală, sub formă de taxe şi tributuri, toate acestea erau topite şi turnate în vase, astfel tezaurizate.

Deci, majoritatea argumentelor pledează în favoarea reprezentării regelui în ipostaza arcaşului de pe monedele ahemenide. Monedele astfel, mai ales în perioada tensionată a domniei lui Darius I, urmau şi ele să exprime puterea regală. Mai mult decât atât, *dareikoi* pot fi pe bună dreptate considerate elemente importante cu funcţie de propagandă atât în limitele Imperiului Persan, cât şi în afara lui. Este relevantă sub acest aspect

răspândirea monedelor respective în lumea greacă, având rol economic, dar şi politic.

În secolul al IV-lea a. Chr. continuă emisiunile tipurilor III şi IV de monede ahemenide, însă acestea deja reflectă un declin al producţiei monetare regale. Acest declin, în schimb, a stimulat producerea monedelor a satrapilor şi dinaştilor locali din Asia Mică, diminuând emisiile imperiale.

Circulaţia monedelor persane din epoca ahemenidă nu poate fi întru totul estimată. Statul persan era preocupat mai mult de tezaurizarea acestora decât de punerea lor în circulaţie. Depozitele de *sigloi* descoperite reflectă răspândirea monedelor de argint aproape exclusiv în Asia Mică. În ceea ce priveşte *dareikoi*, poate fi atestată răspândirea mai largă a acesteia: în Asia Mică, Grecia, Macedonia, Italia. Acest fapt fortifică ideea despre valoarea *dareik*-ului de aur pentru comerţul internaţional de la acea vreme.

Design-ul monedei ahemenide va depăşi graniţele Imperiului Persan atât teritorial, cât şi cronologic. Cuceritorii macedoneni au păstrat acest tip de monedă până în 300 a. Chr. Acest lucru era evident menţinut de satrapii lui Alexandru Macedon.

Merită de menţionat că în Imperiul Persan o mare parte a monedelor era destinată armatei. Pentru trupele de uscat era destinată moneda de aur, iar pentru flotă – cea de argint, fapt care sugerează o preferinţă faţă de argint în bazinul egeean şi mediteranean, şi alta faţă de aur – în Asia Mică. Un soldat sau mercenar persan primea 1 *dareikos* pe lună. Începând cu secolul IV a. Chr., remunerarea acestora se realiza în drahme attice, cu 1 drahmă pe zi, ceea ce exprimă schimbarea preferinţelor în raport cu moneda persană.

Prioritatea *dareik*-ului ca etalon monetar în lumea antică a fost înlocuită de cea a staterului macedonian din vremea regilor macedonieni Filip al II-lea (359-336 a. Chr.) şi Alexandru al III-lea (336-323 a. Chr.).

Încheind, trebuie să subliniem faptul că moneda persană nu a avut o importanţă majoră pentru comerţul intern din imperiu. Statul persan nu a stimulat circulaţia acesteia ca mijloc al schimbului nici în cadrul statului, nici în afara lui. Rămâne de discutat asupra rolului acesteia în propaganda puterii imperiale şi în standardizarea fiscală a ţării.

Bibliografie:

Alram M., *Daric. The Achaemenid Currency*, in: https://monetaoro.unicatt.it/allegati/darici.pdf.

Briant P. *From Cyrus to Alexander. A history of the Persian Empire,* Eisenbrauns, 2002.

www.iranicaonline.org/articles/coins-and-coinage.

www.ngccoin.com/news/article/3510/ancient-coins.

MONEDELE ORAŞULUI TYRAS ŞI PREZENŢA LOR ÎN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN

Sergiu MATVEEV

Pentru spaţiul dintre Prut şi Nistru, rolul cel mai important de model al lumii civilizate în antichitate îl deţinea oraşul Tyras. Atât pentru perioada veche a oraşului, în contextul relaţiilor dintre greci, pe de o parte, şi sciţi şi geţi, pe de alta, cât şi în perioada târzie când în mediul barbar se va forma şi se dezvolta cultura Sântana de Mureş-Černjachov, iar oraşul îşi va reveni după atacul devastator al detaşamentelor conduse de Burebista, urmată de antrenarea în complicate procese politice în partea de nord-vest a Mării Negre cu participarea barbarilor şi a Imperiului Roman.

Tyras – colonie milesiană fondată la limita secolelor VI-V a. Chr. pe malul limanului Nistrului în cursul inferior al acestuia. Graţie aşezării geografice, putea controla navigaţia şi comerţul pe această arteră importantă pentru negustori în a doua jumătate a mileniului I a. Chr. – primele secole ale erei creştine, pe linia est-vest dintre Olbia şi Histria, iar pe fluviul Nistru spre nord în mediul barbar. La începutul secolului I a. Chr. a avut de suferit în urma campaniei geţilor conduşi de Burebista împotriva polisurilor greceşti, pentru ca la mijlocul sec. I p. Chr. să nimerească sub autoritatea Romei (undeva între Nero şi Domiţian). Această situaţie s-a păstrat până în perioada lui Septimius Severus, când prin 211 garnizoanele romane au părăsit oraşul. După mijlocul secolului III p. Chr. Tyras va fi cucerit de către goţi şi va deveni unul dintre centrele importante controlate de barbari până la finele secolului al IV-lea, când va fi devastat de huni.

Baterea monedei în Tyras demarează în secolul IV a. Chr., cel mai curând în al doilea sfert al secolului respectiv. Monede din perioada autonomă sunt foarte puţine şi rare. Foarte săracă în monede este şi perioada elenistică, de la mijlocul secolului III a. Chr. şi până la campania geţilor conduşi de regele Burebista. Emiterea monedei proprii se reîncepe pe timpul împăratului Domiţian (81-96), apogeul fiind atins pe timpul lui Septimius Severus (197-211). În această perioadă, monedele sunt foarte calitative, deseori devansându-le prin acurateţea imaginii şi pe cele olbiene. Ultimele monede în Tyras sunt emise pe timpul împăratului Alexander Severus (218-235), perioadă după care controlul asupra oraşului este preluat de goţi. Ca rezultat al unei cercetări de peste 100 de ani a mai multor savanţi a monedelor din Tyras în anul 2006 N.A. Frolova a publicat unul dintre cele mai depline cataloage cu descoperirile de monede ale Tyrasului.

Cea mai amplă cercetare a monedelor din Tyras aparţine cunoscutului numismat A.N. Zograf, care a identificat cinci grupe principale de monede:

1. Monede de argint, datate cu a doua jumătate a secolului al IV-lea.

2. Monede de aramă, datate cu a doua jumătate a secolului IV – sfârşitul secolului III a. Chr.

3. Monede din aur, stateri cu efigia regelui Lysimachos, sfârşitul secolului III – începutul secolului II a. Chr.

4. Monede de aramă, datate cu începutul secolului II – mijlocul secolului I a. Chr.

5. Monede din timpul împăraţilor romani (Domiţian – Alexander Severus).

Monedele primei grupe, drahme – aveau pe avers chipul zeiţei Demetra redată relativ standardizat, cu mici devieri ale unghiului de reprezentare, iar pe revers o bovină însoţită de inscripţia TYPANΩN, greutatea lor varia între 5,88-4,87 gr., regăsindu-şi corespondenţe în sistemul ponderal eginet, puţin diminuat ca greutate, cunoscut şi la Pantikapaion, Sinope şi alte polisuri din regiunea Mării Negre. Pe lângă monedele cu etnicon, se întâlnesc şi piese anepigrafice; din grupul respectiv fac parte şi monede legenda cărora constă din diferendele A, B, Γ, Δ, E şi abrevierile ΦI şi NE. Grupul respectiv a avut drept model monedele oraşului Cyzicos. Aceste monede au fost emise o perioadă redusă de timp, circa 30 de ani la mijlocul secolului al IV-lea.

Grupa a doua, formată de monede din aramă, a avut două etape de emisie: mijlocul secolului IV – sfârşitul secolului III a. Chr. şi secolul II – prima jumătate a secolului I a. Chr. Piesele din prima emise aveau dimensiunile mari, cu o greutate de circa 12 gr., aversul prezentând chipul zeului râului Tyra cu coarne pe cap (pentru imaginile zeului fără cornițe E. Turovskij şi E. Kolisničenko consideră că e vorba mai curând de reprezentarea Demetrei sau a lui Apollo), reversul prezenta ori capul unui cal cu căpăstru, însoţit de inscripţia TYPA, ori un bou. Paralel cu ele circula şi un nominal mai mic cu o greutate de cca 6 gr. cu chipul lui Heracles imberb pe avers şi a unui bovideu în picioare pe revers. Piesele respective sunt datate cel mai timpuriu de V. Anochin, E. Turovskij şi E. Kolisničenko cu anii 370-360 a. Chr., cei din urmă admiţând şi o dată chiar mai timpurie. Legendele perioadei timpurii redau câteva forme ale numelui oraşului: TYPA, TYPANO, TYPANΩN.

Mijlocul secolului III a. Chr. va marca o criză a economiei polisului, determinată de factori interni, dar şi de realităţile politice, şi demografice din mediul barbar al spaţiului pruto-nistrean. În decursul secolelor III-II a. Chr. se vor produce şi monede de calitate redusă cu greutatea de 2-2,5 gr şi 1,5 gr. Monedele de aramă din emisia târzie, bătute începând cu secolul II a. Chr., aveau pe avers chipul diferiţilor zei, dintre care se remarcă Demetra, Apollo, Dionisos, Hermes, Atena, Heracles, Asclepios şi zeului râului Tyra, reversul lor era la fel de variat: capsula unui mac, strugure, peşte, instrumente muzicale (liră, harpă), cornul abundenţei etc. Chipul Demetrei va fi unul

dominant în perioada elenistică, fiind de fiecare dată însoţit de o coroniţă din două spice de grâu, coroniţă care se regăseşte şi pe mai multe reversuri conturând numele oraşului. Motivul Apollo cu lira, întâlnit pe mai multe monede, era mai curând un tribut simbolistic adresat oraşului metropolă Milet. Majoritatea pieselor din perioada târzie vor avea legenda separată în două rânduri T-Y/P-A.

Cea de-a treia grupă venea să facă faţă necesităţilor de nominaluri mari în perioada elenistică. Începând cu secolul III a. Chr., mai multe polisuri din regiunea pontică, printre care Sinope, Bisantium, Odessos, Histria, Kallatis, Tomis, încep să confecţioneze monede cu chipul lui Alexandru Macedon şi Lysimachos. Încercări modeste de a completa această listă au făcut-o şi responsabilii de confecţionarea monedei din Tyras. Aceste monede postume erau o continuitate a stocurilor epuizate de monede macedonene originale din perioada de după Alexandru Macedon. Pe reversul lor era reprezentată Atena aşezată pe tron sub care se remarcă literele TY, asociate de A.N. Zograf cu numele oraşului emitent.

Din seria a patra, care constituie şi cele mai târzii monede, pot fi evidenţiate monedele cu Apollo – vultur pe fulgere, şi Atena – taur, fapt care ar indica anumite relaţii de supunere a oraşului lui Mitridates Eupator în timpul războiului cu Roma. Ele ar putea fi ultimele monede ale oraşului emise în perioada autonomă. În scurt timp va urma atacul distrugător pentru mai multe polisuri din nord-vestul Pontului Euxin, inclusiv pentru Tyras, efectuat de geţi sub conducerea lui Burebista.

Revenirea Tyrasului din urma acestui atac a fost mai lentă faţă de polisurile vecine cu o economie mai avansată. Cu toate acestea, la Tyras au fost identificate un număr mic de monede din bronz de foarte proastă calitate cu chipul lui Octavian Augustus pe avers şi un vultur cu legenda ΤΥΡΑΝΩΝ pe revers. După care a urmat o perioadă de contramarcare a pieselor romane, iniţial cazuri deduse ale sesterţilor şi aşilor lui Claudius cu inscripţia ΤΥΡ. Includerea în limitele Imperiului a Tyrasului în timpul dinastiei Iulia-Claudia este încă discutată, mai ales în contextul activităţii deosebite a legatului Tiberius Plautius Silvanus. Numărul mare de monede romane imperiale timpurii contramarcare în Tyras vorbeşte, în opinia lui V. Anochin şi N. Son, despre un ajutor financiar acordat de romani oraşului undeva după anul 50 p. Chr. Singura monedă locală cunoscută din această perioadă cvasiautonomă are chipul unui bărbat cu părul lung (Nero?) pe avers şi etniconul ΤΥΡΑΝΩΝ, iar pe revers textul ΙΕΡΑϹ ϹΥΝΚΛΗΤΟΥ în mijlocul unei coroane. Piesa prin elementele sale ar sugera un anumit eveniment important în relaţiile dintre statul roman şi Tyras. Din perioada domniei lui Vespasian datează baterea la Tyras a unui număr redus de monede cu chipul împăratului pe avers şi un vultur însoţit de legenda ΚΑΙϹΑΡΟϹ ϹΕΒΑϹΤΟΥ pe revers.

Doar în perioada lui Domiţian Tyras îşi va reface monetăria proprie, confecţionând monedă din bronz. Aceste monede erau tipice pentru oraşele controlate de Imperiu, pe avers aveau chipul împăratului cu titulatura respectivă, iar pe revers numele oraşului. Cu anumite întreruperi aceste monede au fost confecţionate o perioadă îndelungată până pe timpul împăratului Alexander Severus. Întreruperile ar corespunde perioadelor: Nerva-Traianus, Marcus Aurelius, Macrinus-Elagabalus. Cauzele lor ar fi diverse, explicaţia cea mai realistă fiind legată de practicile de control al cantităţii de monede realizate de unii împăraţi romani. În ciuda numărului aparent mare de piese din perioada dintre dinastiile Fravienilor şi a Severilor, comparativ cu alte oraşe ale aceleiaşi provincii Moesia, monetăria Tyrasului era una foarte modestă. Cele mai diverse serii corespund domniilor lui Caracala şi Septimius Severus, evidenţiindu-se tendinţa de dispariţie a nominalurilor mici şi favorizarea celor mai mari în cazul celui din urmă. Tendinţa respectivă era una comună pentru tot Imperiul în contextul demarării crizei secolului al III-lea. Ridicarea economică a Tyrei în timpul domniei lui Septimius Severus este explicată de o inscripţie din s. Korotnoe, care relatează despre confirmarea de către împărat a dreptului de scutire a impozitelor pentru negustorii din Tyras. Cea din urmă perioadă va fi şi cam singura în care monetăria Tyrasului va prevala prin diversitate şi se va apropia numeric de cea a Olbiei. Dintre figurile cele mai preferate în perioada respectivă pentru revers se regăseşte cea a eroului Heracles sau diferite elemente ale cultului eroului respectiv, urmat de cea a lui Dionisos. Dar în acest caz s-au suprapus tradiţiile religioase ale oraşului cu personajele considerate protectori ai familiei Severilor. Anumite elemente ale monedelor parcă ar sugera legături cu perioada autonomă a oraşului: spice de grâu, struguri etc. Elementele secundare ale monedelor din Tyras, tipologia nominalurilor denotă legătura lor cu oraşele aflate mai la vest, în componenţa provinciei Moesia. Deci relaţiile economice din microzona respectivă erau o continuitate a celor din perioada autonomă a oraşului. În perioada finală, spre deosebire de alte oraşe, nominalurile Tyrasului erau legate de anumite imagini, astfel: nominalul de patru unităţi era reprezentat de zeiţa Cybele, însoţită de doi lei, cel de trei unităţi – de zeiţa Tyche, două unităţi – imaginea vulturului, o unitate şi jumătate – chipul Atenei şi o unitate – Heracles, doar într-un singur caz Heracles a fost înlocuit prin Hermes. Faţă de alte oraşe-polisuri greceşti mai puternice, monede fără chipul împăratului, Tyras nu a confecţionat. După stoparea oficială a baterii de monede proprii, prin ordinul împăratului Maximinus (235-238) către toate oraşele provinciale, în Tyras încă cel puţin câteva decenii se vor afla în circulaţie monede romane şi monede ale unor oraşe vecine, deseori contramarcate cu imaginea unui strugure. Ca urmare a cercetărilor arheologice în Tyras au fost descoperite

şi monede mai târzii, emise de diferiţi împăraţi între Gordianus III (238-244) şi Diocleatianus (284-305), dar până la reforma monetară din anul 294. Lipsa monedelor din secolul al IV-lea ne vorbeşte despre un proces de trecere la gospodăria naturală după preluarea controlului asupra oraşului de către goţi. Faptele menţionate scot în evidenţă o dată în plus rolul secund al oraşului în relaţiile economice, dar şi politice din regiune.

În afară de moneda proprie, la diferite etape în Tyras circulau şi monede străine. Cele mai vechi fiind monedele din electrum ale oraşului Cyzicus şi staterii de aur macedoneni. Din rândul celor din urmă, cele mai vechi datează cu perioada de domnie a regelui Lysimachos (cca 360-281), urmaş al lui Alexandu Macedon, care începând cu anul 306 şi-a atribuit şi titlul de *basileu*. În afară de ele, săpăturile arheologice pe teritoriul oraşului au scos în evidenţă monede din Olbia, Histria, Tomis, Kallatis şi alte polisuri, iar către limita erelor şi emisii ale unor regi traci. Aceste descoperiri ne induc la presupunerea că Tyrasul era inclus mai activ în comerţul cu polisurile din partea nord-vestică a Mării Negre cu un comerţ care ceda considerabil celui al polisurilor vecine: Histria şi Olbia, fiind mai curând axat pe o economie de tranzit.

Mediul barbar al spaţiului pruto-nistrean, cu excepţia zonei limitrofe polisului, a documentat foarte puţine descoperiri de piese originare din Tyras. Din perioada autonomă sunt cunoscute două descoperiri singulare, ambele în microzona complexului muzeal Orheiul Vechi şi un tezaur.

Repertoriul descoperirilor:

Butuceni, în anul 1948 în ruinele unei locuinţe de pe cetăţuia getică de la Butuceni a fost descoperită o monedă din aramă din Tyras datată cu sfârşitul secolului IV a. Chr. (Нудельман 1975, 47).

Trebujeni, în anul 1957 pe o aşezare din secolele IV-III din apropierea cetăţuii de la Butuceni a fost descoperită o monedă din aramă din Tyras datată cu mijlocul secolului III a. Chr. (Нудельман 1975, 47).

Doroţcaia, în anul 1965 a fost descoperit un tezaur compus din 128 de drahme din Tyras, datând cu începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului IV a. Chr. (350-340 a. Chr.), 156 de monede din Histria şi 6 imitaţii ale monedelor histriene (Нудельман 1975, 47).

Cele două piese de pe cetăţuia Butuceni şi sitului din apropierea ei posibil să demonstreze un rol aparte deţinut de acest centru rezidenţial, militaro-politic al geto-dacilor în raport cu oraşul de pe malul limanului Nistrului. Numărul mare de monede tyrasiene descoperite la Doroţcaia este o excepţie care încă urmează să-şi găsească explicaţia istorică, dar şi în acest caz ele au fost totuşi devansate numeric de piese din Histria. Monumentele arheologice ale populaţiilor barbare din primele patru secole ale erei creştine din spaţiul dintre Prut şi Nistru se împarte în trei zone delimitate de cele două Valuri ale lui Traian. În cele două părţi aflate spre nord, descoperiri de

monede ale Tyrasului sau cu contramărci ale Tyrasului nu sunt cunoscute, chiar dacă sunt prezente peste 20 de ateliere monetare din tot cuprinsul Imperiului, inclusiv Londinium sau Alexandria. În cea sudică, din care fac parte teritoriile de la sud de Valul lui Traian de Jos şi cele alăturate oraşului Tyras, moneda de bronz tyrasiană este prezentă în cazul a patru tezaure, dintre care două din ***Tyras*** cu 55 şi 143 de piese şi altele două din ***Šabo*** (9 ex.) şi ***Vypasnoe*** (4 ex.). Prin descoperiri izolate au fost colectate 103 exemplare, dintre care 101 pe teritoriul oraşului propriu-zis şi altele două la ***Mologa*** şi ***Jovtyj Jar*** (r. Tatarbunar). Cu excepţia celei din urmă, descoperită pe teritoriul r. Tatarbunar, toate celelalte descoperiri sunt în limitele polisului sau apropierea imediată a lui.

Numărul foarte redus de monede tyrasiene în mediul barbar se explică, pe de o parte, prin lipsa de monede în Tyras în secolul al IV-lea, perioada de avânt a culturii arheologice Sântana de Mureş-Černjachov, iar pe de alta, de baterea exclusivă a monedelor din bronz, în condiţiile în care a fost dovedită o predilecţie a barbarilor din perioada respectivă faţă de monedele din argint, mai ales a celor de până la începutul secolului III p. Chr.

Astfel, analiza descoperirilor pieselor monetare din cele două perioade mari de batere a monedelor în Tyras (perioada autonomă şi cea romană), au scos în evidenţă faptul că în ciuda unei activităţi monetare relativ avansate a Tyrasului, arealul de răspândire a monedelor sale rămâne a fi unul foarte redus. Partea dominantă a comerţului fiind una de tranzit, pe când producţia locală urma să facă faţă preponderent necesităţilor interne ale polisului.

Bibliografie:

Popa A., Ciobanu L., *Moneda romană în Basarabia (ghid metodic)*, Chişinău, 2003.

Анохин В.А., Клад монет начала III в. н.э. из Тиры, in: SCN, 1975, vol. 6, p. 63-67.

Анохин В.А., *Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья*, Киев, 1989.

Анохин В.А., Пушкарев В.П., *Античные монеты из Тиры*, в: Нумизматика и сфрагистика, 1965, № 2, с. 194-201.

Гилевич А.М., Античные иногородние монеты из раскопок Херсонеса, в: Нумизматика и сфрагистика, 1951, № 15, с. 3-61.

Зограф А.Н., Античные монеты, МИА, №16, Москва, 1951.

Зограф А.Н., Монеты Тиры, Москва, 1957.

Карышковский П.О., Клейман И.Б., *Древний город Тира: Историко-археологический очерк*, Киев, 1985.

Карышковский П.О., Коциевский А.С., *Античные монеты из раскопок Тиры,* в: Античная Тира и средневековый Белгород, Киев, 1979, с. 88-98.

Нудельман А. А., *Топография кладов и находок единичных монет. Археологическая карта Молдавской ССР*. Вып. 8. Кишинёв, 1976.

Нудельман А. А., *Очерки монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древних времён до образования феодального молдавского государства)*. Кишинёв, 1985.

Сон Н.А., *Тира римского времени*, Киев, 1993.

Туровский Е.Я., Колесниченко Е.А., *Хронология монет независимой (автономной) Тиры,* in: Stratum plus, №3. 2014.

Фролова Н.А., *Каталог монет античной Тиры*. Москва, 2006.

„OBOLUL LUI CHARON" ÎN COMPLEXELE FUNERARE ALE CULTURII SANTANA DE MUREŞ-ČERNJACHOV

Larisa CIOBANU

Descoperirea în morminte a monedelor reprezintă o tangenţă foarte interesantă a arheologiei funerare (numită în ultimul timp şi arheologie de ritual) cu numismatica. Tradiţia depunerii alături de defunct a unor obiecte, inclusiv piese monetare, – fenomen răspândit de altfel pe întreg globul pământesc, – se explică prin existenţa la comunităţile umane pe parcursul istoriei a unor concepţii religioase despre „lumea de dincolo". „Marea trecere" a unui membru al comunităţii din lumea celor vii în cea a morţilor solicita respectarea anumitor rituri şi ritualuri funerare mai mult sau mai puţin riguros stabilite.

Grecii antici puneau în gura sau mâna defunctului o monedă măruntă, de mică valoare, la început de argint, constituind 1/6 de drahmă, apoi de cupru, numită *obol*. Nominalul avea menirea de a fi dat luntraşului Charon care, în schimbul obolului primit (de aici expresia *Obolul lui Charon*), trecea sufletele morţilor peste râul Styx/Aheron spre Hades/Infern cu barca sa şubredă ce trebuia mereu reparată.

Charon/Caron(gr. *Χάρών*, „cel cu ochi scânteietori") este un personaj cunoscut în mitologia greacă, etruscă şi romană, iar originea sa se presupune că ar fi egipteană. Fiu al cuplului Erebos (zeul care patrona bezna infernală) şi Nyx (ce personifica noaptea) sau în altă interpretare fiu al lui Akmon şi frate cu Uranus, acesta era reprezentat ca un bătrân cu barbă şi ochii fulgerători, neînduplecat şi ţâfnos, îmbrăcat neglijent şi zdrenţăros. Se consideră că Charon a făcut doar două excepţii de la regulă, ambele involuntare, ducând în luntrea sa spre Infern doi oameni vii: pe eroul semizeu Heracle, care l-a silit prin forţă, şi pe Orfeu, ce l-a vrăjit cu cântecul său.

Studiile arată că Charon nu era cunoscut în timpul lui Homer şi numele lui nu apare în renumitele opere ale antichităţii, *Iliada* şi *Odiseea*, în schimb avea deja o mare popularitate peste un timp oarecare, în marea epocă a teatrului la Atena. Este un personaj prezent în scrierile grecilor Eschil, Euripide, Aristofan, pentru ca apoi să fie preluat de autorii latini Vergiliu, Propertius, Juvenal, Lucian din Samosata, Apuleius, Tertulian. Iconografic, Charon apare reprezentat pe diverse vase antice (lekytoi, amfore), geme expuse în cele mai mari muzee ale lumii, dar şi pe unele sarcofage sau picturi tombale romane. Merită menţionat faptul că în mediul roman Charon nu este redat atât de feroce cum este descris în mitologia etruscă – pe unele imagini el apare întinzând mâna pentru a ajuta pe cineva să urce în barca lui.

Tradiţia depunerii obolului asupra celui decedat era respectată în ambele rituri funerare practicate de-a lungul timpului de omenire şi ajunse să fie cercetate de arheologi – atât în cazul inhumaţiei, cât şi în cel al incineraţiei. Inhumaţia reprezenta simbolic întoarcerea trupului în pământul considerat originar (poate de aceea uneori defuncţii erau îngropaţi în poziţie chircită), iar sufletul celor petrecuţi astfel în lumea umbrelor mai rămânea încă aproape de cei vii până la descompunerea cadavrului. Incineraţia era o cale mai radicală a petrecerii în lumea de dincolo a celui decedat – focul rugului funerar ardea toate legăturile pământeşti, despărţea rapid şi definitiv sufletul defunctului de corp, pentru a nu-i mai deranja niciodată pe cei vii prin prezenţă.

Regula generală în Antichitate era ca fiecare familie să-şi onoreze datoria de înmormântare a membrului decedat – interzicerea înmormântării cuiva la romani, ca şi la greci, era mult mai gravă decât pedeapsa supremă de condamnare la moarte. Fără ritualul funeraliilor, sufletul defunctului se zbătea între hotarele celor două lumi, nu putea obţine liniştea şi repausul veşnic. Privarea de funeralii era soarta ce revenea criminalilor după moarte, şi această lege dură era respectată de toate cetăţile antice. De frica răzbunării unor asemenea suflete rebele şi supărate, uneori defuncţii erau depuşi cu faţa în jos în morminte, alteori decapitaţi. Prezintă interes, spre exemplu, un schelet decapitat dintr-un cimitir provincial roman, în interiorul craniului căruia era plasată (în gură) o monedă. Explicaţia cercetătorilor în acest caz este ca ambele practici, atât decapitarea cât şi depunerea obolului, ar fi avut menirea de a facilita călătoria decedatului în lumea de dincolo şi de asigurare a celor rămaşi în viaţă că sufletul lui nu se va mai întoarce nicicând.

La romani, ca şi în cadrul altor religii indo-europene, „marea trecere" cuprindea trei etape distincte ce se derulau în timp şi spaţiu: despărţirea decedatului de lumea celor vii; pregătirea trecerii de la o formă de existenţă la alta; integrarea în lumea celor morţi. Când cineva era pe moarte, părintele sau

moştenitorul lui printr-un sărut trebuia sa-i intercepteze ultima respiraţie. Defunctului i se închideau ochii şi gura pentru ca faţa să rămână senină, iar cei care asistau îl strigau pe nume de câteva ori, pentru a se convinge că este mort. Apoi cadavrul era spălat, uns cu substanţe mirositoare, iar sub limbă i se punea obolul pentru Charon. Astfel era trasă linia, se punea punct vieţii pământeşti a decedatului şi se închidea poarta – drum de întoarcere pentru acest suflet nu mai exista.

Funeraliile aristocraţilor durau până la şapte zile, pe când săracii şi copiii erau înmormântaţi iniţial în aceeaşi zi, noaptea, cu torţe aprinse. Cimitirele în antichitate se aflau, de regulă (şi după Legea celor 12 Table), în afara porţilor oraşului, excepţii făcându-se doar rareori: pentru vestalele care beneficiau de sacralitatea lor, pentru unii împăraţi (mormintele lui Agrippa şi August, îngropaţi pe Câmpul lui Marte; urna funerară a lui Traian, depusă în tamburul celebrei Columne din Forul lui Traian), cât şi, un timp, pentru membrii a două familii romane celebre – Valeria şi Fabricia, care puteau fi înmormântaţi în perimetrul urbei.

***

Cu timpul, cercetătorii au atras atenţia asupra faptului că în unele morminte (îndeosebi din epoca romană târzie, dar şi ulterior) erau descoperite nu câte una, ci mai multe piese monetare, iar obiceiul depunerii de monede alături de defunct este anterior apariţiei lui Charon în mitologia greacă sau romană. Deoarece şi unii autori antici au utilizat pentru desemnarea taxei de trecere peste Aheron termenul *viaticum*, acesta având sensul de pregătire pentru orice călătorie, s-a ajuns la concluzia că monedele puteau fi înlocuitoare a bunurilor materiale şi alimentare, adică a oricăror necesităţi din lumea subpământeană.

În romanul lui Apuleius din sec. II p.Chr. *Metamorfoze* oracolul îi spune eroinei Psyche cum trebuie să pornească la drum spre Hades: „...n-ai voie să mergi cu mâinile goale pe întunericul acela, ci în fiecare mână va trebui să ai câte o plăcintă din făină de orz frământată cu vin îndulcit cu miere şi chiar în gură să ţii doi bănuţi de aramă”.

Chinezii din vestul Chinei în sec. V-VI p.Chr. puneau bani în morminte pentru eventuale cheltuieli ale sufletelor în lumea umbrelor. Până în zilele noastre, budiştii japonezi depun monede lângă defuncţi pentru o bătrână care îi va trece peste râul Sandzu în cealaltă lume, iar loloşii, o populaţie din India, pun în gura mortului şi câteva boabe de orez în afară de moneda necesară „procurării de către spirit a alimentelor pe care trebuia să le consume în timpul călătoriei sale” (J. Frazer). Astfel, devine clar că încă din antichitate oamenii au devenit conştienţi de valoarea universală a banilor ce le puteau garanta satisfacerea nevoilor materiale şi spirituale atât pe această lume, cât şi pe cealaltă.

Şi în spaţiul românesc prezenţa pieselor monetare în complexele funerare este atestată până în epoca contemporană. Practica depunerii de către români a monedelor în morminte a fost descrisă de călătorii străini – Nicolo Barsi (sec. XVI), Erasmul Weismantel (sec. XVIII) şi Marco Bandini. În sec. XVII cărturarul transilvănean Samuel Micu Klein nota: „aşa cum romanii puneau la mort un ban ca să poată plăti când vor trece Câmpurile Eliziaceşti, la fel pun şi românii noştri încă şi acum în multe locuri un ban în mâna mortului". Etnologul Simion Florea Marian scria că la începutul secolului al XX-lea, în Bucovina se puneau la capul mortului şi în mână unul sau mai mulţi creiţari pentru a plăti vămile văzduhului, iar în Ţara Românească se obişnuia să se pună în sânul celui mort 24 de parale pentru a plăti cele 24 de vămi, alteori banul era aşezat pe sicriu ori aruncat în groapă. Deşi în Moldova şi în Transilvania se punea câte un ban în gura mortului, nimeni nu se gândea la anticul obol al lui Charon, menţionează S.F. Marian.

***

Un alt subiect general interesant îl prezintă frecvenţa practicării obiceiului de plasare lângă cei decedaţi a nominalurilor monetare. S-a constatat că numărul mormintelor cu monede în cadrul necropolelor antice, în general, este mic: media procentuală variază între 5-10% şi doar excepţional până la 40-50%. De aici putem trage concluzia că chiar şi în epoca romană, atunci când moda ritualului ajungea la apogeu (în sec. I-II, apoi în sec. IV p.Chr.), el nu era respectat cu atâta stricteţe de către toţi membrii comunităţii. Cauza principală a acestui fenomen rezidă, probabil, în primul rând, în existenţa sau lipsa unei circulaţii monetare, intensitatea ei într-o anumită perioadă de timp într-un cadru geografic mai larg sau mai restrâns. Pe de altă parte, legat nemijlocit de prima cauză şi cu referire concretă la spaţiul carpato-danubiano-pontic – trebuie să ţinem seama atât de gradul de influenţă a civilizaţiilor antice în zona respectivă, cât şi de receptivitatea comunităţilor locale la această influenţă.

Acum câteva decenii, arheologul român Dumitru Protase publica o lucrare, prin titlul căreia se punea întrebarea despre existenţa la geto-daci a concepţiei despre „obolul lui Charon". După analiza datelor el concluzionează că acest obicei nu a fost preluat din lumea greco-romană nici de daco-geţii, nici de daco-carpii din regiunile carpato-dunărene. În schimb, în limitele provinciei romane Dacia este atestată practicarea acestei cutume funerare la dacii romanizaţi – spre exemplu, în necropolele daco-romane de la Soporu de Câmpie (jud. Cluj) şi Obreja (jud. Alba).

Cercetătorul Codrin Benţa a publicat relativ recent câteva studii complexe consacrate în special „obolului lui Charon" în Dobrogea, dar şi în general descoperirilor numismatice din complexele funerare. La Histria şi Callatis monedele descoperite în morminte datează încă din epoca clasică greacă, în

epoca elenistică lor li se alătură şi Tomisul. Descoperirea unei drahme histriene într-un mormânt din necropola getică de la Enisala şi a alteia în mormântul de la Cuciurova poate reprezenta o mărturie a preluării de către o parte a aristocraţiei getice dobrogene a obiceiului obolului pentru Charon.

În Dacia, la fel ca şi în celelalte provincii romane, în sec. II-IV p.Chr. s-a practicat depunerea monedelor în morminte la Porolissum, Romula, Drobeta, Apulum, Napoca ş.a. Tradiţia s-a perpetuat până în sec. VIII, după cum o demonstrează descoperirea de la Izvoru, unde din cele 344 de morminte patru conţineau monede de bronz din sec. IV p.Chr.

***

În continuare ne vom referi succint, aşa cum am enunţat în titlul comunicării, la aspectul semnificaţiei depunerii monedelor romane în complexele funerare aparţinând culturii Sântana de Mureş-Černjachov, datată în sec. III-IV p.Chr. Monedele reprezintă una din cele mai răspândite categorii de piese de provenienţă romană ajunse prin diverse căi în *Barbaricum*-ul est-european. Din datele preliminare de care dispunem acum, în întinsul areal al culturii Sântana de Mureş-Černjachov, din Carpaţii Răsăriteni până la est de Nipru, au fost descoperite prin săpături arheologice, dar mai ales fortuit câteva sute de tezaure monetare şi zeci de mii de piese găsite izolat. Cu toate că acestor deosebit de valoroase antichităţi li s-au dedicat numeroase studii şi articole, mai multe probleme esenţiale puse de descoperirile monetare nu sunt încă rezolvate – problema apartenenţei etnice a comunităţilor umane de la care au rămas aceste vestigii, a datei îngropării tezaurelor, a rolului ce l-au avut piesele monetare în economia locală şi, de asemeni, a semnificaţiei monedelor identificate în complexe funerare.

Aşa cum arată cercetările arheologice, monedele au o mai mare frecvenţă în aşezările de tip Sântana de Mureş-Černjachov decât în necropolele acestei culturi. Spre exemplu, în spaţiul pruto-nistrean se cunosc 34 de aşezări şi numai 9 necropole în care au fost semnalate descoperiri monetare romane.

În ceea ce priveşte întreg arealul culturii Sântana de Mureş-Černjachov, din literatura de specialitate disponibilă, am identificat 34 de cimitire sau morminte izolate, în care au fost găsite monede romane ori de imitaţie romană. Spre regret însă, despre cele mai multe dintre aceste situri funerare (în număr de 19) nu dispunem decât de informaţii extrem de sumare, considerându-le din această cauză drept nesigure. Categoria celor certe, în privinţa cărora avem consemnări mai circumstanţiate, include 16 necropole, cu 31 de morminte conţinând 36 de monede (în două morminte de la Brăviceni şi câte un mormânt de la Černjachov, Dănceni şi Pietroasele erau câte două piese).

Dacă e să facem o analiză statistică a datelor referitoare la cea din urmă categorie, după metal sunt semnalate 3 monede de aur (inclusiv o imitaţie), 7

de bronz, iar restul 26 – de argint (inclusiv 3 jumătăţi de monedă). Din punct de vedere cronologic, 17 piese au fost emise în sec. II (16 AR, 1 AE), una din sec. II-III (AE), una din sec. III (AV), 15 din sec. IV (1 AV, 13 AR, 1 AE) şi una din sec. IV-V (AE).

După emitenţi, de la Traian (98-117) se cunosc 3 piese (2 AR, 1 AE); de la Hadrian (117-138) – 2 AR (inclusiv ½); de la Antoninus Pius (138-161) – 2 (ambele AR, inclusiv ½); Marcus Aurelius (161-180) – 5 (toate AR, inclusiv ½); Lucius Verus (161-169) – 1 AR; Faustina II (161-175) – 2 AR; de la Commodus (180-192) – 2 AR; Septimius Severus (193-211) – 1 AE; Gordian III (238-244) – 1 AV; Constans II (337-350) – 1 AV; Constantius II (337-361) – 12 AR (inclusiv o imitaţie); Iulian Apostatul (361-363) – 1 AR; Epoca constantiniană – 1 AE; Honorius (395-423) – 1 AE.

O serie de morminte de inhumatie, fiind distruse din vechime, nu s-a putut stabili locul iniţial de aflare a pieselor monetare în cadrul mormintelor, ce deseori erau răvăşite (spre exemplu, în M.84 de la Petreşti 1 AR de la Faustina II se afla în colţul de SV al gropii).

Întregi apar 33 de monede din cele 36 atestate în cadrul mormintelor luate în calcul, iar fragmentare, tăiate în jumătate – 3 piese (M.381 de la Bârlad-Valea Seacă, M.74 şi M.125 de la Târgşor). Numărul monedelor perforate este de 8 exemplare (4 AR, 4 AE) şi a celor cu tortiţă de prindere – 4 (2 AV, 2 AR). Toate aceste piese, perforate sau cu tortiţă, au fost utilizate secundar în calitate de podoabe-pandantive, însă în cazul monedei perforate, dar găsită în gură (M.42 de la Brăviceni), se pare că a avut destinaţia de „obol pentru Charon" sau de *viaticum*.

Dacă ne referim la contextul descoperirilor monetare în cadrul complexelor funerare de tip Sântana de Mureş-Černjachov, trebuie să menţionăm că a fost atestat un singur mormânt de incineraţie (M.147 de la Targşor cu 1 AE trecută prin foc) restul 30 constutuindu-le cele de inhumaţie.

Orientarea N–S a fost constatată în 13 morminte din 6 necropole, conţinând 14 monede (2 AV, 8 AR şi 4 AE). Cronologic, în sec. II au fost emise 7 piese: 6 AR (/½ Hadrian, ½ Antoninus Pius, 2 AR Marcus Aurelius, 2 AR Commodus) şi 1 AE (Traian, perforat). Din sec. III datează 1 AR (Iulian Apostatul), din sec. IV – 5 exemplare: 2 AV (1 AV Constans şi 1 AV Constantius II), 1 AR (Constantius II) şi 2 AE (1 AE Constantius II, perforat, şi 1 AE epoca constantiniană), iar din sec. V – 1 AE (Honorius).

Dispuse pe direcţia NE–SV se aflau 3 morminte din cadrul a 3 necropole, cu 5 piese monetare (1 AV şi 4 AR). Sec. II este reprezentat prin 4 denari (1 AR Hadrian, 2 AR Marcus Aurelius şi 1 AR Faustina II), iar sec. III – printr-o imitaţie a aureusului lui Gordian III.

Erau orientate S–N cele 6 morminte din necropola de la Pietroasele ce aveau în inventar 7 *siliquae* de la Constantius II.

Tab. 1. Monede romane din complexe funerare ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov

Nr. sit	Obiectiv, complex	Orientarea	Emitent	Metal	Întreg sau fragment	Perforat sau cu tortiţă	Locul descoperirii	Starea de conservare a scheletului	Starea de conservare a monedei	Imitaţii
1.	Bîrlad-Valea Seacă 1. M.381 2. M.501 3. M.507 4. M.520	 N – S N – S N – S N – S	 Marcus Aurelius Constans II Constantius II Constantius II	 AR AV AV AE	 ½ 1 1 1	 – cu tortiţă cu tortiţă perforat	 sub maxilar ? ? ?	 bună bună bună deranjat	 fragment ? foarte bună ?	
2.	Bogdăneşti 5. M. 125	 ?	 Constantius II	 AR	 1	 –	 ?	 ?	 ?	 imitaţie
3.	Brăviceni 6. M. 7 7. M. 7 8. M.42 9. M.42	 N – S N – S V – E V – E	 Marcus Aurelius Commodus Traian Lucius Verus	 AR AR AR AR	 1 1 1 1	 – – – perforat	 Între genunchi ? pe frunte în gură	 ? ? ? ?	 bună bună pierdută ?	
4.	Budeşti 10. M.57	 N – S	 Traian	 AE	 1	 perforat	 în zona gîtului	 ?	 foarte uzată	
5.	Černjachov 11. M.160 12. M.160 13. M.distrus	 NE – SV NE – SV ?	 Faustina II Gordian III Antoninus Pius	 AR AV AR	 1 1 1	 – – –	 sub torace, în-velite în pînză –	 bună bună distrus	 ? ? ?	 imitaţie
6.	Danilova Balka 14. M. 3	 V – E	 Constantius II	 AE	 1	 perforată	 în zona gîtului	 satisfăcătoare	 oxidată	
7.	Dănceni 15. M.177 16. M.177	 NE – SV NE – SV	 Marcus Aurelius Marcus Aurelius	 AR AR	 1 1	 cu tortiţă perforat	 lîngă craniu lîngă craniu	 bună bună	 uzată uzată	
8.	Koblevo 17. M.25	 V – E	 Traian	 AR	 1	 –	 printre oase	 distrus	 uzată	
9.	Leţcani 18. M.21	 N – S	 Constantius II	 AR	 1	 cu tortiţă	 sub mandibulă	 bună	 foarte bună	

10.	Maslovo 19. M.71	NE – SV	Hadrian	AR	1	–	învelit în pînză, lîngă craniu	bună	patinizată	
11.	Mogoşani 20. M.6 21. M.59	 N – S N – S	Epoca constantiniană Iulian Apostatul	 AE AR	 1 1	 perforat perforat	 printre mărgele printre mărgele	 distrus distrus	 uzată ?	
12.	Petreşti 22. M.84	V – E	Faustina II	AR	1	–	în colţul SV al gropii	distrus	satisfăcătoare	
13.	Pietroasele 23. M.6 24. M.7 25. M.7 26. M.9 27. M.10 28. M. 22 29. M.36	 S – N S – N S – N S – N S – N S – N S – N	 Constantius II Constantius II Constantius II Constantius II Constantius II Constantius II Constantius II	 AR AR AR AR AR AR AR	 1 1 1 1 1 1 1	 – ? ? – – – –	 între degetele mîinii drepte printre mărgele între degetele mîinii drepte -//- -//- -//-		 bună lipite una de cealaltă bună bună bună bună	
14.	Romankovcy 30. M.?	V – E	Antoninus Pius	AR	1	–	lângă maxilarul superior	parţial deranjat	?	
15.	Šišaki 31. M.39	V – E	Marcus Aurelius	AR	1		în mana dreaptă	parţial distrus	uzată, cu urme de pânză pe avers	
16.	Târgşor 32. M.74 33. M.96 34. M.125 35. M.147 36. M.225	 N – S N – S N – S incineraţie N – S	 Hadrian Honorius Antoninus Pius Sept. Severus Commodus	 AR AE AR AE AE/ AR	 ½ 1 ½ 1 1	 – – – – perforat	 sub mandibulă în umpl. gropii pe oas. torace. sub urnă în dreapta cran.	 bună bună distrus incineraţie bună	 cu urme de pînză ? destul de tocită trecută prin foc destul de tocită	

Direcţia de orientare V–E s-a constatat la 5 morminte din cuprinsul a 5 necropole conţinând 6 monede (4 AR şi 1 AE).Toţi denarii au fost emişi în sec. II (2 AR Traian, 1 AR Lucius Verus, 1 AR Faustina), iar piesa de bronz (1 AE Constantius II) – în sec. IV.

Pentru două complexe funerare nu cunoaştem orientarea: un mormânt distrus de la Černjachov (1 AR Antoninus Pius) şi M.125 de la Bogdăneşti (1 AR Constantius II, imitaţie).

* * *

Analizând toate datele şi informaţiile acumulate despre monedele depuse în complexele funerare atribuite culturii Sântana de Mureş-Černjachov, îndeosebi după starea lor fizică (mai mult de jumătate au fost bătute în sec. II-III p.Chr., fiind uzate) şi a poziţiei în mormânt, putem concluziona că cele mai multe piese nu au avut funcţia de bani, ci de podoabă (medalioane, pandantive). Sunt documentate însă trei situaţii clare, când nu putem exclude şi posibilitatea depunerii pieselor monetare în calitate de „obol al lui Charon" sau de *viaticus*:

- cazul identificat în M.42 de la Brăviceni – monedă perforată, dar găsită în gură;

- piesele tăiate în jumătate din M.381 de la Bârlad-Valea Seacă, din M.74 şi M.125 (ambele de copii) de la Târgşor;

- plasarea monedelor în mână (şase morminte de la Pietroasele; M.39 de la Šušaki cu 1 AR) sau în „punguţe" de pânză (M.160 de la Černjachov cu două piese şi M.71 de la Maslovo cu 1 AR).

Astfel, probabil că ar trebui să fie acceptată (şi referitor la obiceiul depunerilor monetare în complexele funerare de tip Sântana de Mureş-Černjachov) ceva mai pe larg opinia, că cineva dintre membrii comunităţii – nu prea mulţi – cunoşteau, iar foarte puţini şi rar – chiar şi practicau acest ritual în mod conştient.

Bibliografie:

Benţa C., *Obolul lui Charon în Dobrogea*, in: Arheologia Moldovei XXII. Bucureşti, 1999, p. 85-116.

Benţa C., Consideraţii asupra descoperirilor numismatice din complexele funerare, in: Cercetări istorice (serie nouă), XXI-XXIII, 2002-2004, Iaşi, 2007, p. 137-162.

Bloşiu C., Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Leţcani (jud. Iaşi), în: Arheologia Moldovei, VIII, 1975, 203-280 .

Dima M., Monedele Imperiului roman timpuriu (27 a.Chr. – 294 p.Chr.), in: Moneda în Republica Moldova, Chişinău, 2015, 32-57.

Duchemin J.-P., *Numismatique et archéologie du rituel: réflexion sur le rite dit de l'«obole à Charon» à partir de l'exemple de la nécropole tardo-*

antique de Nempontsaint-Firmin (Pas-de-Calais, France), in: The jurnal of arhaeological numismatics, volume 2, 2012, 127-198.

Isvoranu T., Monedele Imperiului roman târziu (294-498 p.Chr.), in: Moneda în Republica Moldova, Chişinău, 2015, 58-71.

Palade V., Aşezarea şi necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârşitul secolului al III-lea – a doua jumătate a secolului al V-lea). Bucureşti, 2004.

Protase D.. *A existat la geto-daci concepţia romană despre „Obolul lui Charon"?* in: Studii şi cercetări de istorie veche, 22, 3. Bucureşti, 1971, p. 499.

Vasilache M., Tentiuc I., *Utilizarea monedelor ca piese cu caracter apotropaic (sec. XVII-XIX)*, in: Conspecte numismatice (II), Chişinău 2012, p. 34-36.

Vornic V., *Aşezarea şi necrpola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Budeşti*, Chişinău 2006.

Рейда Р.М., Гейко А.В., Сапєгін С.В., *Поховання з «платою Харону» из Шишацького могильника черняхівської культури*, in: Археологія, 2014, 1, Kiev, p. 97-103.

Сымонович Э.А., Кравченко Н.М., *Погребальные обряды племен Черняховской культуры*. Свод археологичеких источников, вып. Д1-22, 1983.

EMISIUNI MONETARE ALE LUI ŞTEFAN III CEL MARE

Lilia DERGACIOVA

Perioada zbuciumată de conflicte interne din 1432-1456 s-a încheiat odată cu urcarea pe tronul Moldovei a fiului lui Bogdan II – Ştefan III (1457-1504) şi consolidarea puterii domneşti. Perioada de domnie a lui Ştefan III s-a caracterizat prin centralizarea evidentă a puterii, dezvoltarea normelor juridice şi reîmpărţirea domeniilor funciare. Deja în prima parte a domniei lui Ştefan III constatăm o înflorire a comerţului, ceea ce asigură şi afluxul de numerar. Sistemul monetar moldovenesc capătă un curs clar şi stabil. După efectuarea reformei monetare, începute de Petru III Aron şi finisate de Ştefan III sunt emise numai două valori nominale (epigrafe – groşi şi anepigrafe – jumătăţi de groşi) din argint de calitate.

Monedele lui Ştefan III au beneficiat de o atenţie sporită din partea cercetătorilor. Ele au fost primele, descrise de Bernhard von Köhne şi corect atribuite lui Ştefan III (von Köhne 1841, 230-247). Preluând unele determinări din lucrarea lui von Köhne, Dimitrie Sturdza publică şi el unele

monede ale lui Ştefan III, corect atribuind numai piesele de tipul II (Sturdza 1875, 69, nr. 27-28; Taf. I, Fig. 5; Sturdza 1878, 164). Monedele de tipul I, însă, el le atribuie lui Ştefan IV (Sturdza 1875, 69-70, nr. 29; Taf. V, Fig. 5; Sturdza 1878, 164-165; Iliescu 1957, 306, planşa VII-VIII; Iliescu 1996, 17-47). Aceeaşi repartizare o întâlnim şi în lucrarile posterioare ale lui E. Fischer (Fischer 1901, 30-33, nr. 123-155; Tab. III), Bogdan Petriceicu-Hasdeu (Petriceicu-Hasdeu 1898, 156-157).

Lui Constantin Moisil îi datorăm stabilirea definitivă a seriilor de emisiuni, produse în timpul domniei lui Ştefan III şi unele dezbateri privind durata activităţii monetare în timpul domniei sale (Moisil 1922, 57-60; Moisil 1938, 116-117). Aceeaşi structură tipologică o întâlnim şi în lucrarea lui Corneliu Secăşeanu (Secăşeanu 1942, 143-148).

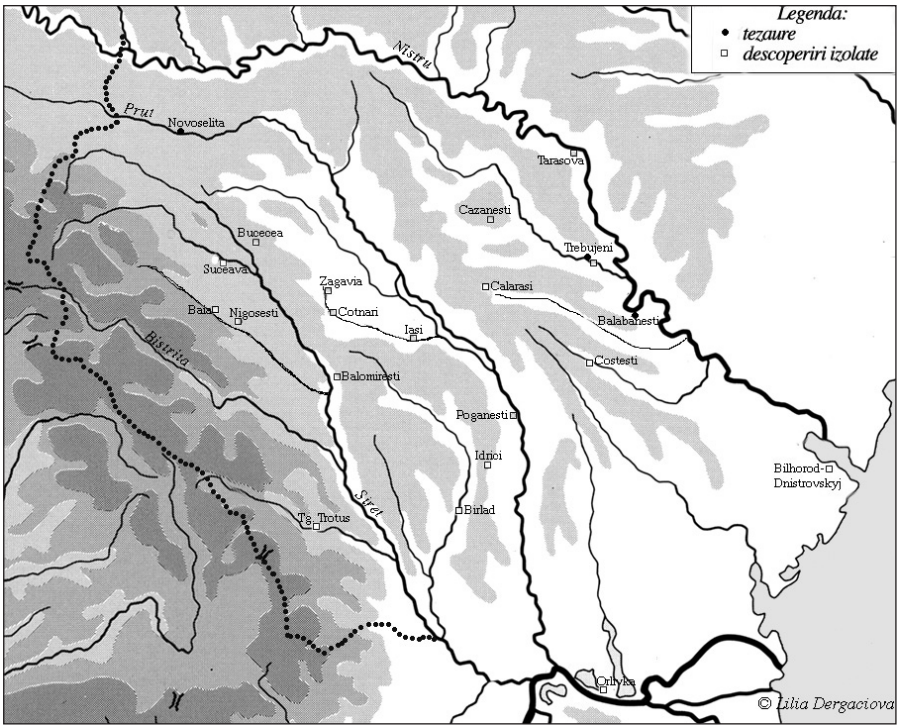
Prima lucrare de sinteză a fost elaborată de Octavian Iliescu (Iliescu 1964, 181-218). Meritul lucrării sale constă în stabilirea denumirii nominalurilor, elaborarea tipologiei şi succesiunii tipurilor monetare. A fost propus un sistem de clasificare a monedelor, iar pentru două tipuri clar stabilite a fost propusă şi o datare mai largă – 1457-1476 (pentru tipul I), 1480/1481-1504 (pentru tipul II) (Iliescu 1964, 199-200; Iliescu 1970, 33). Studiul lui Iliescu, editat în 1964, a rămas o perioadă îndelungată singurul studiu complet în domeniu, fiind pus şi la baza catalogului numismatic (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, 78-84).

Recent, Ernest Oberländer-Târnoveanu a editat un nou studiu al sistemului monetar lui Ştefan III (Oberländer-Târnoveanu 2005, 299-384). În lucrare este prezentat istoricul cercetărilor, sunt elaborate probleme controversate legate de tipurile monetare, cronologia şi clasificarea fiecărui tip monetar, discuţii legate de metrologia emisiunilor şi multe altele. În urma acestui studiu, Oberländer-Târnoveanu a propus o nouă datare a tipurilor monetare: 1465/1467-1475/1476 (pentru monedele de tipul I) şi 1476/1479-1497 (pentru monedele de tipul II) (Oberländer-Târnoveanu 2005, 336-337).

Prin urmare, pentru ziua de astăzi domniei lui Ştefan III îi sunt atribuite două tipuri monetare principale, cunoscute în două valori nominale – groşi şi jumătăţi de groşi. Monedele de **tipul I** (Fig. 1) au pe o faţă capul de bour cu stea între coarnele convergente şi atribute heraldice. Acest tip general cunoaşte două subtipuri, evidenţiate prin plasarea mobilelor heraldice în dextră şi în senestră capului de bour: roza/ semiluna conturnată şi semiluna conturnată/roza. Pe cealaltă faţă apare scutul despicat, în primul cartier este plasată o roză surmontată de o cruce şi trei fascii în al doilea. Tipul general al acestei feţe nu conţine subtipuri, iar pe părţile laterale ale scutului nu a fost evidenţiat nici un element heraldic. Pe o faţă, între două cercuri perlate apare numele emitentului +STEFANVS VOIEVODA, iar pe cealaltă

Fig. 1. Monede moldoveneşti ale lui Ştefan III cel Mare. Tipul I: groş (a) şi jumătate de groş (b). Tipul II: groş (c)

Harta 1. Descoperiri monetare ale lui Ştefan III cel Mare (1457-1504) în Moldova istorică

faţă este specificată apartenenţa acestei monede principatului +MONETA MOLDAVIE.

Emisiunile de **tipul II** (Fig. 2) cunosc o schimbare radicală a reversului. În scut apare o cruce patriarhală (dublă). Tipul general nu are subtipuri. Imaginea aversului este mult mai variată, ca tip general se păstrează capul de bour cu atribute heraldice. Subtipurile se disting prin poziţia mobile heraldice adiacente. Primele două subtipuri sunt marcate cu o stea, plasată între coarnele bourului; celelalte două subtipuri – cu roza, plasată între coarnele bourului. La aceste două perechi de subtipuri elementele de pe părţile laterale ale capului de bour sunt: roza în dextră/semiluna în senestră şi semiluna în dextră/roza în senestră. De fapt, roza din cinci puncte, ce înlocuieşte steaua dintre coarnele bourului la subtipurile, uneori este folosită şi în calitate de *invocatio* la legendele circulare.

Legendele circulare ale ambelor feţe sunt variate. Pe nici o faţă nu mai apare o legendă completă, cum a fost atestat pentru groşii de tipul I. Legendele variază, cea mai elaborată formă pentru o faţă este +STEFANVSVOIEVOD, iar cea mai prescurtată +STEFANVSVOIE sau ☘STEFANVSVOIE. Cea mai elaborată inscripţie pentru cealaltă faţă rămâne legenda +MONETAMOLDAVI sau ☘MONETAMOLDAVI, fiind prescurtată până la forma +MONETAMOLDA sau ☘MONETAMOLDA. Se întâlnesc legende scrise cu greşeli, cu scăpări de litere sau cu inscripţii alcătuite fără sens.

Descoperiri de monedă moldovenească, spre deosebire de toate perioadele anterioare, evidenţiază drumurile comerciale şi arterele fluviale navigabile. Monedele lui Ştefan III sunt atestate în mai multe descoperiri izolate: în judeţele Bacău, Botoşani, Iaşi, Neamţ, Suceava, Vaslui; în raioanele Ialoveni, Orhei, Rezina, Teleneşti; la Bilhorod-Dnistrovskyj, regiunea Odesa, în regiunea Cernăuţi. Câteva monede sunt atestate sporadic pe teritoriul Peninsulei Crimeea. Monedele lui au fost descoperite şi în componenţa unor tezaure monetare, fiind atestate la Călăraşi, Bălăbăneşti şi în aşa-numitul „tezaur" de la Orheiul Vechi. Numeroase tezaure cu monedele lui Ştefan III sunt întâlnite în ţinuturile ucrainene: Novoseliţa, Ataki, Stijok şi tezaurul Podolie (Harta 1).

Bibliografie:

von Köhne B. *Münzen der Moldau und der Walachei*, in: Zeitschrift, 1, Berlin, Posen, Bromberg, 1841, p. 230-247.

Sturdza D. *Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien (Moldau und Walachai)*, in: Numismatische Zeitschrift, 4 (1872), Wien, 1875, p. 44-129.

Sturdza D. *Memoriu asupra Numismaticei Româneşci*, in: Annalele Societăţii Academice Române, 10 (1877), Bucureşti, 1878, p. 155-172.

Iliescu O. *Despre manuscrisul unui vechi corpus al monedelor Moldovei şi Ţării Romineşti*, in: Studii şi Cercetări de Bibliografie, 2, Bucureşti, 1957, p. 302-314.

Iliescu O. *Dimitrie Alexandru Sturdza şi numismatica Românească*, in: Buletinul Societăţii Numismatice Române, 86-87 (1992-1993), nr. 140-141, Bucureşti, 1996, p. 17-58.

Fischer E. *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, in: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 9, Cernowitz, 1901, S. 3-53.

Petriceicu-Hasdeu B. *Etymologicum magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a Românilor, III*, Bucureşti 1898.

Moisil C. *Istoria monetei în România. Expunere sumară. 16. Monedele lui Ştefan cel Mare*, in: Cronica numismatică şi arheologică, 3, nr. 7-8, Bucureşti, 1922, p. 57-60.

Moisil, C. *Monedele României. Enciclopedia României, I*, Bucureşti, 1938.

Secăţeanu, C *Vechile monete moldoveneşti*, in: *Cunoştiinţe folositoare, „Ştiinţa pentru toţi"*, seria A, nr. 85, Bucureşti, 1942, p. 129-160.

Iliescu O. *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul domniei lui Ştefan cel Mare*, in: *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare* (culegere de studii îngrijită de M. Berza), Bucureşti, 1964, p. 181-234.

Iliescu O. *Moneda în România (491-1864),* Bucureşti, 1970.

Buzdugan, G., Luchian, O., Oprescu, C. *Monede şi bancnote Româneşti*, Bucureşti, 1977.

Oberländer-Târnoveanu, E. *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare (1457-1504) – Analiză critică*, in: Cercetări Numismatice, 9-11 (2003-2005), Bucureşti, 2005, p. 299-388.

TEZAURE CU MONEDE POLONEZE ÎN COLECŢII PUBLICE DIN CHIŞINĂU

Ana BOLDUREANU

Pe teritoriul Republicii Moldova, pe parcursul a cca 150 de ani de când sunt făcute înregistrări referitoare la descoperiri monetare, a fost atestat un număr impresionant de monede poloneze, atât în cadrul săpăturilor arheologice sau fortuit, cât şi în tezaure. Bineînţeles că nu toate descoperirile au ajuns în colecţiile muzeale, multe fiind pierdute în negura istoriei, sau nimerite în colecţii particulare. În prezent cele mai mari colecţii numismatice din Republica Moldova sunt concentrate la Muzeul Naţional de Etnografie

şi Istorie Naturală şi la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei. Analiza monedelor poloneze din aceste tezaure prezintă importanţă nu numai pentru istoria Moldovei şi a Regatului Polon, dar şi pentru istoria economică a Europei Răsăritene, atât prin compoziţia tezaurelor, cât şi a relaţiei dintre componentele lor şi timpul în care acestea au circulat.

Pentru a înţelege mai bine fenomenul circulaţiei monedelor poloneze în Moldova, am grupat tezaurele în ordine cronologică după data celor mai recente piese din acumulări. Cea mai veche tezaurizare o reprezintă tezaurul de la Cuhureşti, raionul Floreşti, încheiat undeva în deceniul 2 al secolului al XV-lea, iar cea mai recentă este tezaurul de la Lopatnic, încheiat cu leeuwendaalderi de Campen emişi în anul 1671.

Secolul al XV-lea este reprezentat de un singur tezaur, de cel de la Cuhureşti, alcătuit din 591 de monede şi 16 obiecte de podoabă. Monedele reprezintă emisiuni ale Rusiei Roşii, groşi de Praga, un groş moldovenesc de la Alexandru cel Bun, emisiuni genovezo-tătăreşti, monede tătăreşti şi 21 de polgroşi polonezi de la Vladislaw Jagello (1386-1434). Emisiunile poloneze din acest depozit reprezintă 3,55% din numărul total de piese (Nudelman 1976, nr. 5, 93; V. I. Markevič, L. L. Polevoj, Ş. P. Fin, 75-103.). Tezaurul are o perioadă relativ scurtă de acumulare şi reflectă componentele circulaţiei monetare de pe piaţa Moldovei de la sfârşitul secolului XIV-începutul secolului XV, aceleaşi emisiuni fiind observate şi printre descoperirile izolate sau din săpături, acestea din urmă oglindind mai bine pulsul relaţiilor de schimb într-o epocă anume sau într-un spaţiu oarecare. Menţionăm însă că printre descoperirile izolate cele mai vechi piese poloneze atestate pe teritoriul Moldovei sunt cele de la Kazimir (1333-1370), iar în tezaure – polgroşi de la Vladislaw Jagello (1386-1434). Tezaurul de la Cuhureşti ca şi cel de la Stroinţy sau cel de la Soroca, ascunse cam în aceiaşi perioadă şi găsite în preajma râului Nistru confirmă încă odată, alături de descrierile călătorilor, de punctele de vamă, de cetăţile de apărare, existenţa aici a unui drum comercial, chiar dacă acesta n-a fost indicat in documentele oficiale ale vremii. De acest drum se foloseau călătorii care ar fi venit din Polonia şi din cnezatele ruseşti în direcţii Mării Negre şi cei care vroiau să urmeze direcţia nord-est spre Pskov şi Novgorod.

Următoarea grupă de descoperiri este alcătuită din 9 tezaure ascunse în secolul XVI. Cel mai vechi este tezaurul de la Săseni, alcătuit dintr-un lot compact de monede tătăreşti, printre care şi emisiuni de argint bătute la Yanghi-şehr/Şehr al-cedid, ascuns probabil pe la 1369 şi găsit peste aproximativ un veac şi completat cu un lot alcătuit din monede otomane de la Bayezid al II-lea şi Selim I şi monede europene: groşi moldoveneşti de la Bogdan al III-lea (1504-1517), denari ungureşti de la Matia Corvin

(1458-1490) şi Vladislav al II-lea (1490-1516) şi polgroşi lituanieni de la Alexandru I (1492-1506) şi Sigismund I (1506-1548) (Nudelman 1976, nr. 8, 96-97). Tezaurul poate fi datat post 1517, dar şi mai târziu. Tot în prima jumătate a secolului putea fi ascuns şi tezaurul de la Dancu, alcătuit şi el din polgroşi de la Alexandru I şi denari ungureşti (Nudelman 1976, nr. 1, 17). Această combinaţie dintre polgroşii lituanieni şi denarii ungureşti sau a celor emişi de suveranii Habsburgi în calitatea lor de regi ai Ungariei Superioare o remarcăm şi în tezaurul de la Bumbăta (Nudelman 1976, nr. 9, p. 98; *Tezaure din muzeele oraşului Chişinău*, nr. 7, p. 24). Observăm că în trei tezaure: în cel la Săseni, Işnovăţ şi Bumbăta monedele din spaţiul polonez sunt reprezentate numai de polgroşi lituanieni. Aceste emisiuni mai grele şi cu un conţinut de argint mai ridicat decât cele emise pentru Coroană au pătruns pe piaţa Moldovei în cantităţi semnificative şi au fost tezaurizate inclusiv în depozitele încheiate în secolul al XVII-lea. Tezaurul de la Işnovăţ reprezintă o acumulare omogenă din polgroşi lituanieni şi conţine emisiuni din toate trei perioade de batere ale lor: 13 emisiuni sunt de la Alexandru I, care a iniţiat baterea lor la Vilna, 14 de la Sigismund I emise între 1511, când creşte semnificativ volumul lor de batere şi până la 1521 şi 31 de exemplare de la Sigismund al II-lea, începând cu emisiuni din anul 1549 şi până la 1565 când încetează baterea lor la Vilna (Nudelman 1988, nr. 3, 147). Analiza provenienţei polgroşilor în tezaurele moldoveneşti demonstrează că cca 99 % dintre aceştia sunt emisiuni lituaniene în contrast cu situaţia din Transilvania, unde majoritatea sunt emisiuni pentru Coroană.

Printre acumulările din secolul al XVI-lea remarcăm 7 tezaure îngropate în perioada 1585-1598: Musait, care conţine câteva piese perforate şi podoabe (Nudelman 1976, nr. 18, 101-102), depozitele de la Bălţata (*Tezaure Chişinău*, nr. 12, 34-38) şi Comrat (Niculiţă, Tabuică, Boldureanu 2001, 151-155), tezaurul de la Sângerei (*Tezaure din muzeele oraşului Chişinău*, nr. 13, 38-39), asociat şi el cu bijuterii, şi cel de la Mândreşti (Nudelman 1974, p. 208-210). În aceste tezaure observăm înlocuirea polgroşului de către trojaki ca efecte ale reformelor monetare ale lui Ştefan Bathory. Spre deosebire de tezaurele îngropate în prima jumătate a secolului al XVI-lea, când polgroşul este îngropat alături de denarii imperiali, la sfârşitul secolului trojakii sunt combinaţi cu denari ungureşti, taleri europeni, monede otomane (Comrat şi Bălţata), precum şi cu emisiuni de aur. În acelaşi timp tezaurul de la Mândreşti prezintă acumulare omogenă alcătuită din emisiuni de 3 groşi de la Ştefan Bathory şi Sigismund al III-lea. Aceste tezaure demonstrează că penetraţia monedelor poloneze pe teritoriul Moldovei s-a produs abia după reforma monetară a lui Ştefan Bathory şi sub influenţa noilor împrejurări politico-miliare din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea. Îngroparea s-a putut produce sub impactul invaziei tătarilor şi a oastei lui Mihai

Viteazul. Cantitatea sporită de tripli groşi bătuţi în intervalul 1581-1601 din următoarele două tezaure, îngropate în contextul aceleiaşi împrejurări politice pe la 1601: cel de la Bălăbăneşti cu 40 de exemplare (*Tezaure din muzeele oraşului Chişinău,* p. 40-42) şi cel de la Cupcui cu cca 400 (*Tezaure din muzeele oraşului Chişinău*, nr. 16, p. 42-43) demonstrează că aceştia au pătruns masiv în Moldova şi prezenţa lor sporită în tezaure ar putea fi pusă şi pe seama relaţiilor comerciale, dar conform documentelor vremii, puteau servi şi obiectivelor de strategie economică ale coroanei. În proporţii nesemnificative cu o piesă la Bălăbăneşti şi patru la Cupcui apar în acumulări emisiunile de 6 groşi (şostaci). Repertoriul este continuat de 7 tezaure îngropate în perioada 1602-1618, dintre care 3 alcătuite doar din emisiuni poloneze: Dubăsari cu tripli groşi de la Ştefan Bathory şi Sigismund al III-lea (*Tezaure din muzeele oraşului Chişinău*, nr. 19, 45), Morozeni cu polgroşi, poltoraki şi trojaki de la Alexandru I şi până la Sigismund al III-lea (*Tezaure din muzeele oraşului Chişinău*, nr. 20, p. 45-46) şi Mârzeşti cu polgroşi şi poltoraki din aceiaşi perioadă (Nudelman 1976, nr. 36, 117). În alte 4 tezaure aceleaşi nominale poloneze sunt asociate cu emisiuni imperiale, denari, dar şi 3 kreuzeri sau dreipolkeri.

Tezaurul de la Mărculeşti (Niculiţă 1995, 303-309) şi de la Mihăileni atestă prezenţa în circulaţia monetară din Moldova a emisiunilor de Swidniţa, precum şi acea de penetrare a şillingilor în Moldova, iar în cel de la Mihăileni (încă inedit) (Boldureanu, Paiul 2001, 16), îşi anunţă prezenţa pe piaţa Moldovei primele emisiuni de orţi. Din deceniul 3 al secolului XVII avem 7 tezaure alcătuite din emisiuni poloneze: polgroşi, poltoraki, groşi, şillingi care încep cu emisiuni de la Kazimir Jagello şi Ioan Albert şi până la Sigismund al III-lea şi din nou asociate cu denari ungureşti sau imperiali. Acestea sunt tezaurele de la Băhrineşti (Nudelman 1988, 145-148), Copăceni (Nudelman 1976, nr. 26, 111-112), Vasilcău (*Tezaure din muzeele oraşului Chişinău*, nr. 20, 45-46), Băhrineşti I (Nudelman 1990, p.185-203), Băhrineşti II, Blijnii Hutor (*Tezaure din muzeele oraşului Chişinău*, nr. 24, 48) şi Dnestrovsc (*Tezaure din muzeele oraşului Chişinău*, nr. 25, 49), iar în tezaurul de la Voloviţa (*Tezaure din muzeele oraşului Chişinău*, nr. 28, 51), ascuns post 1635, pieselor poloneze menţionate mai sus li se alătură şi primele emisiuni suedeze – dreipolkeri de la Gustav II August, bătuţi la Riga şi Elbing.

Toate tezaurele ascunse în perioada 1640-1660 au în componenţa lor orţi şi taleri emişi de diferite autorităţi europene: Provinciile Unite, Spania sau Imperiul Romano-German, dar în unele dintre ele, cum ar fi cele de la Criuleni şi Chişinău remarcăm şi prezenţa trojakilor, polgroşilor şi poltoracilor.

Semnalăm în tezaure prezenţa a doi taleri polonezi: unul în tezaurul de la Bălţata emis de Lituania sub Ştefan Bathory în anul 1585 şi altul în tezaurul de la Caracuşenii Vechi emis pentru Coroană de către Sigismund al III-lea.

Aceştia au reprezentat apariţii episodice în Moldova, în pofida menţiunilor documentare mai frecvente.

Haosul monetar din secolul al XVII-lea a favorizat apariţia pe piaţa Moldovei a unor falsuri produse pe scară largă, cum au fost acelea fabricate sub Dabija-Vodă dar şi după moartea lui la Cetatea de Scaun a Sucevei sau poate şi la Snagov. Aceste monede sunt frecvente în tezaurizările din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel tezaurele de la Chişinău, alcătuite din cca 10000 de monede, cel de la Slobozia-Duşca (1012) (Kiroşka 2008, p. 165-170), Ciocâlteni (376) (Nudelman 1976, nr. 35, p. 116), conţin pe lângă emisiuni poloneze polgroşi, groşi şi şillingi, un număr mare de imitaţii după şillingii emişi de regii suedezi Gustav Adolf (1611-1632), Christina (1632-1654), Carol X Gustav (1645-1660), a emisiunilor de Brandenburg, dar şi emisiuni de Ioan Kazimir (1648-1668), care încercând să pună ordine în sistemul monetar polonez, bate în atelierele regale şi lituaniene mai mult de 180 de milioane de şilingi cu curs obligatoriu. Printre tezaurele din această perioadă, menţionăm şi unicul depozit alcătuit în totalitate din *boratinki* din timpul lui Ioan Cazimir, dintre care şi 4 falşi, găsit la Orheiul Vechi. Câteva piese din acest tezaur se păstrează la Muzeul de Istorie din Cahul, iar restul într-o colecţie particulară.

Tezaurele prezentate, descoperite ca regulă în localităţi situate pe căi comerciale fluviale, ori în zone din preajma acestora demonstrează rolul important avut de emisiunile polono-lituaniene pe parcursul a două secole în economia Ţării Moldovei, ocupând poziţia a treia ca volum de numerar pe piaţă după denarii ungureşti ori imperiali şi asprii otomani.

Bibliografie:

Boldureanu A., Paiul V., *Tezaurul monetar din sec. XVII-lea descoperit la Mihăileni, jud. Bălţi*, in: Simpozion de Numismatică, 13-15 mai 2001. Programul şi rezumatele comunicărilor. Chişinău, 2001, p. 16.

Kiroşka A. , *Hojdenie šilingov v Moldove v XVII v. (na osnove klada u s. Slobozia-Duşca, Kriulenskij raion, Respublica Moldova)*, in: Drevnee Pričernomorie, VIII, Odesa 2008, p. 165-170.

Markevič V.I., Polevoj L.L., Fin Ş.P., *Kugureştskij monetno-vesčevoj klad XV v.*, in: Trudy (Za 1960 god), Chişinău, 1961, p. 75-103.

Niculiţă A., *Tezaurul de monede de la Mărculeşti*, in: Arheologia Moldovei, 1995, p. 303-309.

Niculiţă A., Tabuică R., Boldureanu A., *Asprii otomani din secolul XVI-lea din tezaurele de la Comrat şi Semeni, jud. Ungheni,* in: Simpozion de numismatică (28-30 mai 2000). Comunicări, studii şi note. Bucureşti: Editura enciclopedică 2001, p. 151-155.

Nudel'man A., *Monety iz raskopok i sborov 1972-1973 gg.*, in: Arheologičeskie issledovanija v Moldavii (1973 g.), Chişinău, 1974.

Nudel'man A., *Băhrineştskii klad i pol'sko-litovskie monety v moldavskih tezavratzijah*, in: Numizmatičeskie issledovanija po istorii Iugo Vostočnoi Evropy, Chişinău, 1990, p. 185-203.

Nudel'man A., *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet,* Chişinău, 1976, nr. 5, p. 93.

Nudel'man A., *Neizdannye klady XVI-XVII vv. iz Dnestrovko-Prutskogo regiona*, in: Srednevekovye pamjatniki Dnestrovko-Prutskogo mejdureč'ja. Chişinău, 1988, nr. 3, p. 147.

Paiul V., *Tezaurul monetar din secolele XVI-XVII de la Caterinovca, Camenca*, in: Tyrageţia, VI-VII, (1996-1997), Chişinău 1998, p. 129-134.

Tezaure monetare din muzeele oraşului Chişinău, secolele XVI-XVII. (Coordonator Viorel M. Butnariu), Chişinău: Editura Universitas, 1994

PREŢURILE VASELOR ŞI USTENSILELOR DE BUCĂTĂRIE ÎN MOLDOVA MEDIEVALA ŞI PREMODERNĂ REFLECTATE ÎN SURSELE DOCUMENTARE

Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU

Vasele şi ustensilele de bucătărie ca aspect tematic subsumat istoriei şi culturii alimentaţiei, alături de habitat şi tipuri de locuinţe, vestimentaţie şi obiecte de podoabă, meşteşuguri, preţuri, comerţ ş.a. reprezintă unul dintre domeniile de cercetare încadrate sau care interferează cu istoria vieţii cotidiene. Astfel, lucrarea de faţă se doreşte a fi o privire preliminară asupra problemei reconstituirii imaginii spaţiului destinat gătitului şi servitului mesei în Moldova din perioada Evului Mediu şi până în prag de modernitate prin abordarea aplicată la aspectul preţurilor vaselor şi ustensilelor de bucătărie şi cămară, a veselei şi tacâmurilor, care a stat sporadic în atenţia cercetătorilor cu preocupări de istorie economică, fără a constitui subiectul unor studii speciale.

Înainte de toate, se cuvine să menţionăm rolul major al arheologiei în conturarea tabloului general al unei bucătării medievale şi premoderne, prin recuperarea din siturile studiate a unor colecţii bogate de vase întregi sau fragmente de recipiente (oale-borcan, tigăi, ulcioare, pahare, străchini, farfurii), dar şi diverse tipuri de ustensile de bucătărie, vestigii care constituie indicatori „palpabili" ai mediului de locuire şi calităţii vieţii din spaţiul de studiu. Pe de altă parte, izvoarele documentare vin să completeze şi să nuanţeze informaţiile furnizate de descoperirile arheologice în ceea ce priveşte numărul, calitatea şi tipul vaselor, ustensilelor necesare în bucătărie

sau la masă, precum şi varietatea meniurilor care se serveau, numărul şi calitatea invitaţilor primiţi cu diferite ocazii ş.a. Sursele documentare ne indică categorii separate de vase de bucătărie şi veselă la curţile boiereşti grupate după criteriul utilitar sau, mai ales, după materialul din care erau confecţionate obiectele, cum ar fi argintăriile (linguri, linguriţe, furculiţe, cuţite, pahare, solniţe, oliviere, strecurători, lăptare, tăvi ş.a.), porţelanurile (ceşti, solniţe, farfurii, tăvi, ibrice, untar, lăptar ş.a.), cristalurile (pahare mari şi mici, solniţe, carafe, panere, tăvi ş.a.), blidele, alămurile şi arămurile pentru fiert, prăjit şi copt (tăvi de copt, oale de tuci, tingiri ş.a.).

Procurarea obiectelor de bucătărie şi preţul plătit pentru achiziţionarea lor de către populaţie, fie de elitele sociale sau de oamenii de rând din Moldova, fie de către comunităţile monahale, constituia un aspect esenţial al universului cotidian, iar izvoarele documentare oferă un tablou fascinant în acest sens. Vasele şi ustensilele de bucătărie, recipientele din cămară pentru păstrarea alimentelor, cum ar fi mierea, brânza, untul, fructele de pădure, produse în atelierele din Moldova sau aduse din ţări străine, erau cumpărate din prăvălii şi din pieţele oraşelor, pe lângă alte articole meşteşugăreşti şi produse alimentare. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea creşte volumul schimburilor comerciale şi se diversifică articolele de bucătărie vândute pe piaţa internă. Preţul de vânzare al acestora, fixat de către negustorii cu rol important în viaţa comunităţilor, îndeosebi din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, este mai greu de urmărit pentru anumite perioade de timp din cauza datelor păstrate disparat. Acest comerţ nu se făcea, bineînţeles, la întâmplare. Negustorii erau preocupaţi de a analiza preţul pieţei din diferite locuri, dar şi de a aproviziona prăvăliile cu categoriile de mărfuri care se cereau mai mult, anumite articole fiind aduse din ţările din vecinătate sau mai îndepărtate.

Câteva categorii de surse documentare sunt indispensabile pentru studierea problemei preţurilor plătite pentru dotarea bucătăriilor cu diferite vase şi ustensile, precum actele emise de cancelaria domnească, izvoadele de zestre, registrele gospodăreşti întocmite la curţile boiereşti şi sămile de venituri şi cheltuieli ale unor mănăstiri moldoveneşti. Acestea cuprind menţiuni exacte referitoare la preţurile stabilite pentru cratiţe, tingiri, tipsii, putine, talgere, capace, căldări, farfurii, linguri, cuţite, pahare ş.a.

Primele menţiuni documentare referitoare la vânzarea sau cumpărarea unor oale şi vase le întâlnim în actele emise de cancelaria domnească, cum ar fi privilegiul din 23 februarie 1453, acordat celor care se vor aşeza în satul întemeiat în hotarul mănăstirii lui Iaţco, lângă Suceava, în care se stipulează că aceşti oameni „să fie slobozi şi să umble în bunăvoie cu oale sau cu sare, sau după peşte”, prin târguri şi prin sate, fără a plăti vamă. Un alt privilegiu emis de cancelaria lui Ştefan cel Mare la 13 martie 1466 pentru locuitorii

satului Negoieşti, dăruit „Mitropoliei”, prin care li se acordă dreptul de a vinde, fără a li se percepe vamă, „orice marfă a lor”: oale ori vase de lemn, pe lângă peşte proaspăt ori sărat, postav, sare, miere, ceară ş.a.

Se cuvine să menţionăm aici şi mărturiile cuprinse în inventarul averii lui Petru Şchiopul, aflată la Bozen în anul 1594, pentru a vedea diversitatea vaselor şi ustensilelor folosite de membrii unei familii domneşti. Potrivit acestui act, inventarul includea, pe lângă numeroase bijuterii şi veşminte, o lingură „în întregime din aur” de 22 de coroane, un pocal din aur de 75 de coroane, o tavă mare, puţin adâncă de argint, o strachină de argint pentru spălatul mâinilor, trei tăvi mici de argint, o strachină de argint cu reprezentarea Sfântului Gheorghe, făcut din sidef, o cupă verde, cinci linguri de argint, o furculiţă, o „solniţă veche cu cârligul său”, o stropitoare de argint, două cupe identice şi una mică, un vas înăuntru de argint şi aurit pe dinafară, un pocal de argint şi suflat cu aur, cu picioruş din cupru. Acelaşi act menţionează un al doilea coş cu obiecte care conţine 10 străchini de argint mari şi mici, un ulcior „înalt şi frumos de argint”, două pocale de mărime mijlocie suflate cu aur, un pocal aurit, şase „cupe boiereşti identice”, două ulcioare de argint, o solniţă poleită cu aur, o sticlă de argint înaltă, un capac suflat cu aur pentru o cupă, un vas vechi de argint, şase „linguri ştirbite”, cinci străchini adânci de argint, 12 linguri de argint cu cozi lucrate în filigran, trei linguri de argint cu cozi mari, împreună cu o furculiţă suflată cu aur ş.a.

Vasele şi ustensilele de gătit şi servit erau lăsate moştenire. Astfel, potrivit testamentului întocmit de Ana Lapas la 8 aprilie 1718, aceasta îşi împărţea averea cu rudele sale, lăsând nepoatei Catrina „trii linguri de argint, şi doa blidi de cosâtor şi o tingire cu căpac, şi o cândare (căldare), şi doa tegăi, una mică, alta mare”. La 28 martie 1719, o anume Axinia Surdoaia lăsa prin moştenire nepoatei sale Frăsina o dugheană în Iaşi şi alte câteva lucruri, cum ar fi o tigae şi „un căpăcel de tingire” cu condiţia să o îngrijească până la moartea ei. Un anume Vasile blănar îi dă fiului său prin actul din 19 ianuarie 1735 o dugheană în Iaşi, o sabie, o pereche de pistoale, maică-sa îi dă „un gherdan de mărgăritar cu şesă aţă şi un leghin cu ibric şi 4 blide săhanuri, însă căsătorindu-se cu voia noastră”. Totodată, într-o mărturie a unui preot armean, cu valoare de diată, referitoare la casele părinteşti de lângă mănăstirea Bărboi din Iaşi din 26 august 1756, găsim informaţii despre vânzarea unei căldări mari cu 12 lei şi „alte căldări şi tingiri, şi blide şi talgere de aramă şi de cositoriu”. De asemenea, din diată stolnicului Constantin Gândul din 26 octombrie 1770 aflăm că la căsătoria sa a cumpărat pentru înzestrarea bucătăriei vase de aramă şi cositor de 500 lei, pe lângă rădvanul cu 4 cai, cercei, mărgăritare. În aceeaşi perioadă, pitarul Ilie Holban prin actul din 2 august 1785 îi lasă fiicei sale Maranda, căsătorită cu Vasile Morţun, pe lângă vite, stupi, veşminte şi alte lucruri, „patru sahani de aramă, şase talgeri de cositor, un ibric şi cu lighian, una tigai de aramă”.

O altă categorie specială de izvoare istorice care cuprind menţiuni referitoare la preţurile unor vase şi ustensile de bucătărie o reprezintă izvoadele de zestre, precum cel din 16 decembrie 1779 referitor la zestrea Ruxandei, fiica lui Gheorghe Carp, fost logofăt de vistierie, căsătorită cu Vasile Hermeziu. După decesul soţiei sale, Vasile Hermeziu urma să dea înapoi, potrivit acestui izvod, zestrea primită, care cuprindea şi şase „părechi cuţite argint cu lingurile lor" valorând 66 de lei; şase „zarfuri argint" – 9 lei, „o tipsie şi o farfurie de dulceţi cu linguriţa ei de argint" – 56 lei 72 bani, 12 „talgeri cositoru" – 12 lei şi 12 „blide aramă" de 21 lei. Un alt izvod de zestre din 2 septembrie 1787, întocmit la nunta Catrinii, fiica Mariei şi a lui Gheorghe pitar menţiona, pe lângă moşie, vite, diverse bijuterii, vestimentaţie, şi 6 perechi de cuţite de argint cu lingurile lor; 1 „tabla de argind"; 6 „farfuri(i) de argind cu feligiani"; 12 „sărvete cusute pentru podoaba mesii"; 2 „tacâmuré de mătsă cu toata orănduiala lor"; 4 „peşchire de obraz; 4 peşchire de mân(i)"; un lighian cu ibric; un „tocu de blide cosutor"; 6 „tingire cu capaci lor". În izvodul de zestre întocmit de Ursul de la Vistierie în favoarea copiilor săi, Maria şi Gheorghe Ursuleţ, sunt trecute, pe lângă alte bijuterii, covoare şi aşternuturi, săpun, vite, stupi, ţigani şi 2 cupe şi 2 linguri de argint „de sârmă", 12 blide, 12 tingiri şi 4 tingiri cu căpace, 12 şervete ş.a.

Inventarele de avere întocmite de egumenii mănăstirilor cuprind date despre diverse categorii de vase, ustensile, recipiente de cămară, veselă şi tacâmuri de servit, fără a fi indicate însă şi valoarea în bani a acestor obiecte. Pentru exemplificare, prin actul din 26 noiembrie 1587 Lucoci lasă la moartea sa o parte din avere mănăstirii Sfântul Sava din Iaşi, pe lângă 3000 de aspri, boi, vaci, oi, iepe, o trăsură cu doi cai şi „o cupă de argint şi o lingură de asemenea". Linguri şi alte articole de bucătărie, găsim menţionate şi în catastihul averii mănăstirii Galata din 25 noiembrie 1588, precum 52 de „tepsie de la voievoda, 4 tepsie de la Dragomiru, 25 talgere cu doaî tocure de rame de la voievodî, 8 talgere de plumb de la Constantin stolnic, 23 de căldare, 4 gratie, 2 pirostii, 4 căldare mare de bere, 1 toc cu 12 talgere de la logofătu cel mare", o tigae, două „căţui cu cănafi şi cu măhreme alibi", un potir de argint şi cu linguri de argint, o tipsie de argint de colivă. De la Petru voievod mănăstirea a primit următoarele: „2 cupe de argintu cu loaze poluite, 1 cupă mai mică, 12 lingure d-argintu, 1 meadelniţă de arama, 1 umivalniţă, 1 ibric poleit, 1 sticlă cu mur". Comunitatea monahală de aici mai primeşte un potir de argint de la Radul ceaşnic, 1 cupă mică de la Coste, 1 „cupoc d-argintu" de la Costandin stolnic, 1 cupă de argint de la Rostam, 1 cupă şi 4 linguri de argint de la Dragomir, 2 cuţite cu mânere, 27 percepele de lut, 8 putine de brânză, berbânţe de brânză, 12 putine de poame murate, 1 putină de unt, bute de miere. În actul din 19 septembrie 1721 găsim şi informaţii despre cheltuiala de 5 potronici şi cinci bani făcută de mănăstirea Socola pentru oale şi pahare.

Din catastihul unei dugheni din Iaşi la 1679, publicat de Constantin Turcu, aflăm că două pahare de argint reprezentau valoarea a 22 de potronici puse zălog, iar o cupă de argint era lăsată zălog pentru 19 „potronici buni". Într-un izvod de lucruri aflate în dugheana lui Misăilă neguţitorul la 3 septembrie 1740 erau menţionate următoarele vase şi ustensile bucătărie: 1 piperniţă de Lipsca, 1 căldare cu toartă, 1 tingire „cu căpaci", un talger de cositor, un lighean cu ibric, 1 cuţitoaie, 1 satâr, 1 cuţit de bucătărie, 1 solniţă de plumb, 4 căldări mici, 1 tavă cu căpac, 1 brădică, 2 linguri vechi ş.a.

Despre articolele de bucătărie din perioada de studiu găsim anumite date în catastifele întocmite la curţile unor mari boieri ai vremii, în care erau ţinute evidenţe riguroase ale diverselor aspecte impuse de grija unei bune administrări a acestor gospodării. Astfel, în anul 1927, N. Iorga publica primul catastif de acest gen, care contura tabloul unei gospodării boiereşti din Moldova ultimului pătrar al secolului al XVIII-lea. Astfel, pentru bucătărie se cumpărau diverse ustensile, ibrice şi lighene, „mucările englezeşti" de la Panait Hagi-Vasile, „frigarea de prăjit cahvè" care funcţionează necontenit. La cahvegerie era o „sticlă de băut apa", pentru păstrarea apei o „sticlă oală cu capac". Se menţionează „găvănoasele în care s-au pus dulceţile".

Condicile întocmite la curtea familiei Conachi, una dintre cele mai importante din Moldova secolului al XVIII-lea, cuprind informaţii răzleţe despre diferite categorii de preţuri, inclusiv costul reparaţiilor unor ustensile de bucătărie, precum suma de 30 de bani pentru o tigaie dată la „oţelit". La 1777 se cumpăra o oală cu 1 para, iar un lighean era „spoit" cu 10 parale. În aceeaşi perioada se mai cumpără de la Galaţi o „străchioară" cu 1 para şi un urcior cu 5 parale. La 13 noiembrie 1784, catastifele reţin o sumă de 12 bani pentru cumpărarea a două pahare de sticlă; 114 bani pe 2 putine în care s-au pus „poame", 6 bani pe oale ş.a. În anumite cazuri, sămile conţin înşiruiri de obiecte de bucătărie, fără a fi arătate valoarea lor, precum într-o samă întocmită la curtea Conăcheştilor la 20 aprilie 1771, în care erau consemnate vasele de aramă „ce s-au pus în poloboc": 21 de tingiri „îns(ă) 17 cu căpaci şi 4 fără căpaci", 2 sahane, 1 chese, 4 „tingiri cu căpaci ce-au fost la Fundeni", 2 tigăi, 1 „căldare de prefăcut rachiu cu căpac şi cu tăvi", 1 căldare de rachiu fără căpac, 2 „căldări de casă" şi 2 „ibrici cu lighenuri cu gratii", iar 10 tingiri de aramă s-au dat în grija bucătarului. De asemenea, argintăria includea 8 „părechi cuţât(e) cu linguri de argint, cu 2 părechi ce sânt în cas(ă)", 2 solniţe, 1 afumătoare, 1 stropitoare, 1 talger de cafea, 18 „zarfuri cu 6 ce sânt în cas(ă) cu unul mare de ceai", 11 „filigeni de farfurii, îns(ă) 5 mari i 6 mici cu 3 ce sânt în cas(ă) cu 1 de ceaiu" ş.a.

Pentru problema preţurilor unor vase şi ustensile de bucătărie la mijlocul secolului al XVIII-lea găsim informaţii exacte în sama din 1751-1752, întocmită la curtea vistiernicului Toader Palade. Astfel, pentru „nişti străchinuţă albe" s-au plătit 30 de bani, pentru două „ulcioari" – 15 bani; 1 leu 45 bani pe

„străchini şi pe ulcele la iezitul iazului”, 24 lei pentru 100 linguri şi 60 lei pentru 10 oale, în timp ce pentru un car de lemn se plătea 42 de bani, 1 leu pentru „2 plosce ce s-au pus vutcă”; „oale în casă” cu 14 lei, 3 covăţi mari cu 90 bani, 10 cofe cu 90 bani, 1 sită cu 36 de bani, oale şi străchini cu 45 de bani, „10 covăţiale” cu 60 de bani, 20 linguri cu 9 bani, 5 covăţi cu 15 bani, 1 sită cu 40 de bani, 16 pahare cu 2 lei, 4 oale mari cu 24 de bani, 15 străchini cu 45 de bani, un „gavanos de şărbet” cu 1 leu 30 de bani ş.a.

Informaţii despre preţul vaselor şi ustensilor de bucătărie din Moldova se conţin şi în catastifele care inventariază veniturile şi cheltuielile unor mănăstiri moldoveneşti. Astfel, la 1742, egumenul mănăstirii Voroneţ cheltuie o anumită sumă de bani pentru anumite vase şi ustensile necesare la bucătărie, cumpărând o căldare cu 4 lei, o „păreche de cuţâte de casă” cu 4 potronici şi „oale şi străchini în casă” cu un leu. Şi egumenul de la mănăstirea Humorului cumpără în acelaşi an două căldări cu 3 lei şi 9 potronici, iar egumenul mănăstirii Neamţului arată că a cheltuit „1 leu pol pe nişte oale şi de spoit nişte vase” şi 3 potronici „tij pe oale”. De asemenea, egumenul mănăstirii Râşca cheltuie 3 lei şi 4 potronici pe o căldare, iar egumenul mănăstirii Bisericani dă 1 leu pentru spoitul vaselor mănăstirii şi 2 lei pentru coveţi şi linguri „de casă”. Egumenul mănăstirii Solca cumpără nişte „oale de casă” cu 2 potronici şi „o sâtă de casă” cu 8 potronici. În inventarul averii mănăstirii Sf. Spiridon din Iaşi, întocmit la 1 iunie 1761, găsim notate şi „1 lighen mic cu ibric şi un ibric de café, 3 tingiri cu căpace, 1 căldare de mijloc, 1 tigae” ş.a.

Din catastiful vamal al Ţării Moldovei, întocmit între anii 1761-1764 aflăm că erau comercializate mărfuri, precum „cuţite splinofi”, „cuţite cu plase de cerb”, pentru care se percepeau la vamă taxă de 19 bani, pentru „cuţite Dansca” – 10 bani, „cuţitoai” – 18 bani; „cuţite cu plase negre de Beciu, boltul 20 de bani”, „cuţite proaste”, pentru două „testele” se lua zece bani, „linguri de simcir”, oale, „carul cu 2 boi 1 leu vechiu, iar cu 4 boi 2 lei, iar de căruţa cu-n cal – 6 potronici”.

La 1816 în casa boierului Roznovanu, se cumpără „site la pitărie”, o „chiuă ferecată pentru cafea, cu chilugul ei” şi o sită pentru cafea; 12 farfurii erau închiriate pentru plata de 1 leu şi 10 parale, peste câteva zile fiind cumpărate 6 farfurii mari şi 6 mici şi „o chisă ciorbă” cu 62 de lei. De asemenea, se mai cumpără „o chiuă de marmoură cu chilugul ei şi ligheanuri de Moscova”.

Din cele prezentate mai sus, vedem faptul că izvoarele documentare ne oferă un material preţios în ceea ce priveşte desluşirea unor aspecte esenţiale ale istoriei vieţii cotidiene, şi anume înzestrarea cu vase şi ustensile a spaţiilor destinate gătitului şi servitul mesei şi a preţurilor plătite în Moldova din perioada medievală şi premodernă. Cercetarea întreprinsă în acest sens este la început, având rolul de a trasa câteva linii de studiu pentru cercetări ulterioare, inclusiv cu caracter interdisciplinar.

Bibliografie:

Alexandre-Bidon D., *Une archéologie du goût. Céramique et consommation (Moyen Âge – Temps modernes)*, Paris, 2005.

Bacumenco-Pîrnău L., Bejenaru L., *Alimentaţia din Moldova în secolele XIV-XVIII: consideraţii bio-arheologice*, in: Revista arheologică, XI, nr. 1-2, 2015, p. 293 – 301.

Bogdan I., *Sămile mănăstirilor de ţară din Moldova pe anul 1742,* in: Buletinul Comisiei Istorice a României, vol. I, 1915, p. 276.

Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. II (1449-1486), întocmit de L. Şimanschi, G. Ignat, D. Agache, Bucureşti, Editura Academiei, 1976.

Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. IX (1593-1598), întocmit de P. Zahariuc, M. Chelcu, S. Văcaru, C. Chelcu, S. Grigoruţă, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014.

Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, vol. I (1408-1660), întocmit de I. Caproşu, P. Zahariuc, Iaşi, Editura „Dosoftei", 1999; vol. III (1691-1725), întocmit de I. Caproşu, Iaşi, 2000; vol. V (1741-1755), Iaşi, 2001; vol. VI (1756-1770), Iaşi, 2004.

Emandi E.I., *Civilizaţia medieval-urbană. Un depozit de marfă din vremea lui Ştefan cel Mare, descoperit la Suceava*, in: Hierasus, IX, 1994, 235-291.

Gorodenco A., *Ceramica locală de la Orheiul Vechi în secolele XIV-XVI*, Editura Istros, Brăila, 2000.

Iacob D. D. (ed.), *Avere, prestigiu şi cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2015.

Iorga N., *O gospodărie moldovenească la 1777, după socotelile cronicarului Ioniţă Canta*, in: Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, VIII, 1928, p. 105-116.

Iorga N., *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI. *Cărţi domneşti, zapise şi răvaşe*, Bucureşti, 1904.

Lehr L., *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI şi prima jumătate a secolului XVII,* in: Studii şi materiale de istorie medie, IV, 1960, p. 223-306.

Lehr L., *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei în a doua jumătate a secolului XVII*, in: Studii, 21, 1968, nr. 1, p. 29-51.

Mîrza M., *Socotelile vistiernicului Toader Palade cu diecii de vistierie, după un catastif de la mijlocul secolului al XVIII-lea,* in: Ioan Neculce, s.n., XVI-XVIII, 2010-2012, p. 115-133.

Neamţu E., Neamţu V., Cheptea S., *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetări arheologice din anii 1967-1976*, Iaşi, Editura Junimea, 1980.

Spinei V., Alexianu M., Scorţanu Ş., Ciubotaru E., *Încăpere-depozit din secolul al XV-lea de la Izvoare (jud. Neamţ)*. In: Arheologia Moldovei, XVI, 1993, p. 251-274.

Turcu C., *Catastihul unei dugheni din Iaşi la 1679,* in: Studii şi cercetări ştiinţifice, anul VI (1955, nr. 3-4), p. 175-181.

Ungureanu Gh., *Veniturile şi cheltuielile unei mari case boiereşti din Iaşi, în anul 1816. Casa Roset Roznovanu (Iaşi)*, in: Studii şi articole de istorie, I, 1956, p. 125-135.

Хынку И.Г., *Молдавская народная керамика*, Кишинев, 1969.

VALOAREA NOMINALĂ ŞI INTRINSECĂ A MONEDELOR ÎN SECOLELE XVIII-XIX

Elena ARCUŞ-JANTOVAN

Diversitatea monetară şi intensificarea relaţiilor financiare de la începutul secolului al XIX-lea a impus necesitatea elucidării aspectelor calculului valorii nominale şi intrinsece a monedelor în această perioadă. În multe ţări nu era prezent un sistem monetar simplu, ca urmare a faptului că în circulaţie se aflau diverse piese de dimensiuni şi valori diferite importate din străinătate.

Valoarea nominală a unei monede rezulta fie din valoarea metalului, fie din valoarea atribuită ei ca mijloc de schimb. Valoarea nominală a unei monede nu este şi nu poate fi constantă, aşa cum aceasta poate fi atribuită monedei şi poate să fie schimbată la un interval scurt de timp. În schimb, valoarea intrinsecă este determinată de faptul că metalul, adică aurul şi argintul din care e confecţionat, determină şi garantează valoarea monedei, indiferent de valoarea nominală atribuită ei, respectiv valoare intrinsecă pot avea doar monedele din metale preţioase.

La sfârşitul secolului al XVIII-lea Ferdinando Galiani identifica două tipuri de monede: cea ideală şi cea reală, ambele întrebuinţate pentru două operaţii diferite: pentru a evalua lucrurile şi pentru a le cumpăra. În concepţia sa, fiecare monedă, când este estimată cu ceva, este considerată ca ideală, de regulă această monedă ideală serveşte ca monedă de calcul, ceea ce înseamnă că datorită ei se evaluează lucrurile, iar moneda reală este acea bucată de metal pe care autorităţile publice o divizează în părţi egale proporţionate între ele, care se oferă şi se primesc în toata securitatea de către toţi ca un gaj, un echivalent a ceea ce a fost dat pentru a avea aceasta bucată de metal. Pentru a evalua lucrurile, moneda ideală este la fel de bună ca cea reală şi poate chiar mai bună, căci un singur număr este de ajuns pentru a evalua

toate lucrurile, preţul nu consta decât într-o proporţie pe care el o exprimă cu numere. Altă întrebuinţare a monedei este de a cumpăra lucrurile, care poate fi realizată doar cu moneda reală, se are în vedere metalul, altfel spus, metalul este ceea prin ce se cumpără şi ceea prin ce se echivalează totul. Din aceste caracteristici se poate de dedus că monedei reale îi putem atribui atât o valoare nominală, cât şi intrinsecă, pe când moneda ideală are doar valoare nominală, adică valoare de schimb.

Privitor la valoarea intrinsecă, W. Stanley Jevons menţiona că valoarea metalului ce se conţine într-o monedă exprimată prin valoare intrinsecă riscă să dea false noţiuni asupra naturii valorii, care nu este niciodată o proprietate intrinsecă sau esenţială, dar care este doar o circumstanţă, un raport exterior, el preferând expresia de valoare metalică, pe care o distingea de valoarea nominală, uzuală sau legală, în conformitate cu care o piesa trebuie sa se schimbe cu alte piese. Valoarea metalică a unei piese poate să se schimbe prin două maniere, fie că se micşorează greutatea, fie că se schimbă titlul metalului, respectiv, aceleaşi piese ar putea circula într-o ţară cu valoarea lor convenţională, iar în altă ţară cu valoarea lor metalică.

Privitor la această problemă în Centrul de Arhive Economice şi Financiare din Paris sunt prezentate informaţii foarte importante pentru înţelegerea modalităţii de realizare a calculului valorii unei monede în baza monedelor din circulaţie la vremea respectivă.

Plata cu monede era foarte important de cunoscut în operaţiile de schimb, fiind la baza tuturor sistemelor monetare şi la cunoaşterea şi înţelegerea întrebărilor ce ţin de finanţe, de comerţ, care au ca obiect aprecierea valorii. La această etapă era necesar a stabili un calcul pentru convertirea în moneda unei ţări, o sumă anumită, exprimată în monedă străină, sau invers. Convertirea rezulta din compararea titlului cu greutatea legală şi cu valoarea intrinsecă a unităţii monetare a unei ţări, ce are titlul şi greutatea legală şi valoarea intrinsecă a unităţii monetare a unei alte ţări. Astfel, în dosar s-au oferit două exemple de calcul atât a monedelor de aur cât şi a celor de argint.

Prin primul exemplu se va demonstra cum se va calcula valoarea monedei de aur engleze de 20 şilingi (shiling), în raport cu valoarea monedei de aur franceze de 20 franci. Calculul dintre moneda engleză cu titlul legal de 0,917, greutatea de 7, 980855 grame, conţinând în materie pură – 7, 318444035 grame şi moneda franceză, cu titlul legal de 0,900, greutatea de 6, 45161 grame, conţinând în materie primă de 5, 806449 grame va fi următorul:

$$5{,}806449 : 20^{F} :: 7{,}318444035 : x = 25^{F}{,}2079$$

Ca urmare, rezultă că şilingul valorează $25^{F}\ 20^{C}$.

Următorul exemplu este prin calculul valorii unui florin de argint olandez, în monedă franceză, titlul legal al acestui florin este de 0,917 şi greutatea de 10, 597 grame, el conţine în materie pură 9,717449 grame, francul având titlul legal de 0,900 şi greutatea de 5 grame, el conţine argint pur 4, 5 grame:

$$4{,}5 : 1^{F} :: 9{,}717449 : x = 2^{F}, 15^{C}$$

Ca urmare, florinul olandez valorează în argint francez $2^{F} – 15^{C}$.

Despre florini se indica că faţă de ducat au un mare avantaj, căci florinii mereu au fost bătuţi de acelaşi tip, ceea e a contribuit mult la favorizarea circulaţiei în toate ţările.

În aceste dosare era prezentat şi tabloul cu valoarea nominală, şi valoarea intrinsecă a monedelor de cupru a diferitelor puteri din Europa şi din America, presupunând că un kilogram de cupru în comerţ este la preţul de 3 franci.

Franţa: 5 centime (7,5 grame, 28 milimetri în diametru). În Franţa un franc de argint putea fi exprimat fie în 100 centime, fie cu 20 piese de cinci centime, iar acest franc echivala în cupru cu 20 de monede de 5 centime ce aveau valoarea intrinsecă de 45 centime. Diferenţa între o plată cu un franc de argint şi 20 de piese de 5 centime de cupru este de 55 centime.

Austria: kreuzer (creiţar) (4,5 grame, 24 milimetri în diametru). În Germania ½ florin de argint echivala cu 1 franc şi 30 centime, iar acest ½ florin echivala în cupru cu 30 de kreuzer ce aveau valoarea intrinsecă de 40 centime. Diferenţa între o plată făcută cu 1/2 florin de argint şi ½ florin reprezentat de 30 kreuzer este de 89 centime.

Anglia: halfpenny (9,4 grame, 29 milimetri în diametru). În Anglia un şiling de argint echivala cu 1 franc şi 24 centime, iar acest şiling echivala în cupru cu 24 de halfpenny ce aveau valoarea intrinsecă de 67 centime. Diferenţa între o plată făcută cu şiling de argint, valoarea unui şiling fiind echivalentă 24 halfpenny, este de 0,56 franci şi 32/100 centime.

Rusia: 2 copeici (13,7 grame, 29 milimetri în diametru). În Rusia ½ rublă de argint echivala cu 2 franci şi 0,01 centime, iar acest ½ rublă echivala în cupru cu 25 de monede de 2 copeici, ce aveau valoarea intrinsecă de 1,02 franci. Diferenţa între o plată făcută cu ½ rublă de argint şi ½ rublă reprezentată de 25 monede de 2 copeici este de 98 centime.

America: cent sau 5 cenţi (10,7 grame, 28 milimetri în diametru). În America ¼ dolar de echivala cu 1 franc şi 35 centime, iar acest ¼ rublă echivala în cupru cu 25 de monede de 5 centime, ce aveau valoarea intrinsecă de 80 centime. Diferenţa între o plată făcută cu ¼ dolar şi ¼ dolar reprezentată de 25 monede de 5 centime este de 55 centime.

Milano: sol (7,5 grame, 20 milimetri în diametru). În Milano o liră de argint echivala cu 77 centime, iar această liră echivala în cupru cu 20 solo, ce

aveau valoarea intrinsecă de 45 centime. Diferenţa între o plată făcută cu o liră de argint şi o liră reprezentată de 20 solo este de 32 centime.

Veneţia: sol (2,8 grame, 20 milimetri în diametru).). În Veneţia un ducat de argint echivala cu 3 franci şi 244 centime, iar acest ducat echivala în cupru cu 124 solo, ce aveau valoarea intrinsecă de 1 franc şi 45 centime. Diferenţa între o plată făcută cu un ducat de argint şi un ducat reprezentată de 124 solo este de 20 centime.

În concluzie se poate de spus că înţelegerea acestor aspecte ale valorii unei monede poate determina aprecierea corectă a anumitor etape din evoluţia sistemelor monetare şi realizarea tuturor operaţiilor ce au la bază moneda, pentru realizarea acestora.

Abrevieri:

CAEF – Centre des Archives Economiques et Financieres.

Bibliografie:

CAEF, *Circulation monétaire dans le monde*, 1818-1820, k/1/2a.

CAEF, Monnaies. *Système Monétaire*, 1848-1850-1868, k1/5.

Galiani Ferdinando, *De la Monnaie* (1751), Coord.: G.H. Bousquet, J.Crisafulli, Paris, 1955.

Stanley Jevons W., *La monnaie et le mécanisme de l'échange*, Paris, 1885.

CONSIDERAŢII PRIVIND PĂSTRAREA PE PIAŢA INTERNĂ DIN BASARABIA, ÎN PRIMELE DECENII DUPĂ ANEXARE, A MONEDELOR TURCEŞTI ŞI AUSTRIECE

Valentin TOMULEŢ

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (în 1812), ţarismul nu include provincia nou-anexată în sistemul economic şi politic imperial, în sistemul pieţei interne ruse, dar o separă de acestea, până în 1831, prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru. În tot acest timp în provincie au circulat mai multe feluri de monede, în special cele care au circulat până la anexare în Principatul Moldovei – turceşti, austriece şi olandeze. Însă, cea mai mare răspândire au avut monedele de aur şi de argint turceşti cu valoare diferită, numite *mahmudea*, *jumătate de mahmudea*, *o pătrime din mahmudea*, *rubia*, *rubeicicul*, *beşlicul*, *stambolul*, *funducul*, *misârul* etc., fapt ce are diverse explicaţii, generate atât de factori interni, cât şi de factori externi.

În comunicarea de faţă, având la bază izvoarele de arhivă inedite, depistate în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova (ANRM)

şi ale Arhivei Istorice de Stat a Rusiei (AISR) (Sankt Petersburg), precum şi cele publicate, vom analiza cauzele care au permis circulaţia monetară în Basarabia în perioada 1812-1828, de la anexarea ei în 1812 la Imperiul Rus şi până la adoptarea Regulamentului din 29 februarie 1828, când a fost lichidată autonomia limitată şi provizorie acordată provinciei, teritoriul fiind inclus în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus, iar moneda rusească – introdusă ca mijloc de circulaţie bănească pe întreaga Basarabie.

Administraţia imperială rusă nu a putut scoate imediat din circulaţie de pe piaţa internă din Basarabia monedele străine şi să le înlocuiască cu asignatul rusesc din mai multe considerente.

Introducerea în Basarabia a unui sistem monetar nou a depins, în mare măsură, de ritmurile de încadrare a teritoriului nou-anexat în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus, proces care a derulat anevoios, necesitând timp şi eforturi atât din partea administraţiei imperiale ruse, cât şi a celei regionale din Basarabia. Dificultatea integrării teritoriului nou-anexat în sistemul pieţei interne ruse era determinată de faptul că până la începutul anilor ’30 ai secolului al XIX-lea Basarabia a fost separată de guberniile interne ruse prin cordonul vamal de la Nistru, iar legăturile comerciale ale negustorilor basarabeni cu guberniile ucrainene şi ruse s-au stabilit cu anumite greutăţi, din simplul considerent că negustorii din guberniile ruse erau stratificaţi în ghilde comerciale, iar cei din Basarabia nu.

Nu mai puţin important a fost şi faptul că pentru o anumită perioadă de timp, până în 1828, Basarabia a deţinut statutul de autonomie limitată în componenţa Imperiului Rus. Alături de păstrarea unor particularităţi în sistemul economic, politic şi administrativ, statutul de autonomie presupunea, sau cel puţin admitea, păstrarea unor particularităţi specifice în sistemul financiar, inclusiv în circuitul monetar.

După anexarea Basarabiei la Rusia ţarismul, din considerente fiscale, interesat în a înviora viaţa economică, susţine şi încurajează statornicirea în provincia nou-anexată a negustorilor străini. Activitatea negustorilor străini pe piaţa din Basarabia era reglementată atât de „obiceiul moldovenesc”, ce permitea încadrarea în comerţ a tuturor stărilor sociale, inclusiv a străinilor cu o plată a taxei ce nu depăşea 15 lei anual, cât şi de legislaţia comercială rusă. În baza legii de la 1 ianuarie 1807 negustorii străini care se ocupau cu comerţul în Imperiul Rus erau scutiţi în primele 6 luni de plata impozitelor, după care în următoarele 6 luni urmau să se înscrie în categoria oaspeţilor sau să părăsească hotarele Rusiei. Beneficiind de diverse înlesniri şi privilegii, numărul negustorilor străini a sporit considerabil atingând doar în Chişinău, în anii 1819-1821, cifra de 207 persoane, inclusiv: 136 cetăţeni austrieci, 68 cetăţeni turci (în fond, cetăţeni moldoveni de peste Prut), 2

cetăţeni prusaci şi 1 cetăţean francez. Preponderenţa negustorilor străini în comerţul permanent al Basarabiei este determinată nu doar de tradiţiile şi privilegiile existente, dar şi de caracterul comerţului. Negustorii străini se ocupau cu comerţul în Basarabia în principal în lunile de primăvară şi vară, când surplusul de furaj crea condiţii favorabile pentru cumpărarea la pieţe şi târguri a vitelor, acestea urmând a fi trecute peste hotare. Majoritatea negustorilor din guberniile ruse şi cele ucrainene veneau în Basarabia în lunile de toamnă, când se încheiau iarmaroacele din Ucraina (cele din Harkov), iar ţăranii şi moşierii basarabeni terminau recoltatul grânelor şi aduceau la iarmaroace produsele din gospodăria lor. Respectiv, în mâinile acestor negustori, dar şi ale populaţiei – moşierilor, orăşenilor şi chiar ale unor ţărani orientaţi la cerinţele pieţei, erau concentrare sume impunătoare de bani, în special monede de aur şi de argint turceşti, olandeze şi austriece. A scoate din circulaţie aceste monede într-o perioadă scurtă de timp nu era un lucru uşor. Dar şi ţarismul nu era cointeresat, la început, în subminarea poziţiilor şi înlăturarea de pe piaţa basarabeană a negustorilor străini, fapt confirmat prin atragerea lor pe piaţa din Basarabia şi prin acordarea diverselor privilegii. Cu aceste monede contribuabilii achitau impozitele faţă de stat, se efectuau tranzacţiile comerciale.

În plus, trebuie să ţinem cont şi de faptul că, la început, comerţul în Basarabia se desfăşura în baza Regulamentului comercial din 19 decembrie 1810, care interzicea scoaterea din ţară a monedelor de aur şi de argint. Iar monedele turceşti, austriece şi olandeze erau monede de aur şi de argint. După ce general-maiorul I.M. Hartingh preia, în mai 1813, funcţia de guvernator civil (confirmat în această funcţie la 17 iunie), acesta, pentru a lua cunoştinţă de legile în baza cărora urma să se efectueze comerţul exterior, se adresează la 6 ianuarie 1814 şefului districtului vamal Dubăsari Iuşnevski, cerându-i explicaţiile de rigoare. În răspunsul din 16 ianuarie acesta scria că exportul din Rusia se efectuează în baza Regulamentului comercial din 19 decembrie 1810, care permitea exportul tuturor mărfurilor, în afară de cai, monede de aur, argint şi de aramă, inclusiv a aramei în lingouri şi deşeuri, despre care fapt guvernul regional al Basarabiei a fost informat încă la 17 octombrie 1813. Prin urmare, administraţia imperială şi cea regională urmau să ţină cont şi de prevederile acestui Regulament.

De menţionat şi faptul că pentru integrarea Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului ţarismul a întreprins măsuri concrete în vederea studierii resurselor economice şi umane ale Basarabiei, trimiţând funcţionari şi dând dispoziţii administraţiei militare şi celei civile de a studia frontiera de apus – la Prut şi Dunăre – în vederea instituirii unui cordon sanitaro-vamal şi creării instituţiilor vamale şi de carantină ce ar apăra teritoriul nou-anexat nu doar de pătrunderea molimei intenţionând astfel

să asigure o administrare economică eficace şi o includere cât mai grabnică şi sigură a regiunii în sistemul pieţei interne ruse. Aceşti funcţionari aveau obligaţia de a studia pe teren specificul administrării teritoriului, instituţiile sociale, fiscale, administrative etc. În acelaşi rând, ei urmau să ia cunoştinţă nu doar de specificul dezvoltării economice, de condiţiile în care poate fi desfăşurat comerţul, de cererea şi oferta pe piaţa internă rusă şi pe cea basarabeană, dar şi să analizeze particularităţile comerţului, formate în baza principiilor deja stabilite în comerţul Moldovei la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, particularităţi păstrate de ţarism pentru o anumită perioadă şi în Basarabia, atât din considerente de ordin economic, cât şi politic. Totodată, pentru a putea fi operate schimbări reieşind din noile condiţii, erau analizate modificările ce au intervenit în cadrul diferitelor categorii sociale, modalitatea de impozitare a populaţiei moştenită de la Principatul Moldova, specificul circulaţiei monetare etc. Prin urmare, numai după o analiză minuţioasă a situaţiei economice, inclusiv financiare, fiscale şi monetare, din provincie ţarismul putea anula sistemul monetar vechi, înlocuindu-l cu asignatul rusesc.

În analiza acestei probleme, urmează să ţinem cont şi de faptul că înlăturarea de pe piaţa basarabeană a monedelor străine era dificilă şi din considerentul că se tergiversa instituirea cordonului sanitaro-vamal la noua frontieră, la Prut şi Dunăre, care urma să supravegheze şi să reglementeze tranzacţiile comerciale ale negustorilor basarabeni cu partenerii externi, iar de aici – şi circulaţia monetară. Fără existenţa unui cordon sanitaro-vamal eficient la frontiera de apus a Basarabiei, la Prut şi Dunăre, înlăturarea de pe piaţa internă regională a monedelor străine ar fi fost dificilă din cauza pătrunderii lor pe cale de contrabandă. Cordonul a fost instituit abia în 1817, respectiv din acest an puteau fi întreprinse măsuri concrete şi eficiente în vederea soluţionării acestei întrebări.

Un argument forte care a impus administraţia imperială să păstreze o anumită perioadă de timp în circulaţie monedele moldoveneşti, turceşti, olandeze şi austriece a fost şi faptul că atât populaţia, cât şi cercurile comercial-industriale din Basarabia erau obişnuite cu aceste monede. În mâinile lor se aflau sume impunătoare de bani. Tot aceste monede erau folosite ca mijloc de circulaţie, achitarea impozitelor şi ca mijloc de tezaurizare.

În studierea acestei întrebări, urmează să ţinem cont şi de faptul că afluxul monedei ruseşti în Basarabia era slab. În plus, încă din perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812, cursul de schimb al rublei ruseşti a fost modificat de administraţia rusă. Pentru a stopa comerţul de contrabandă din Principate şi pentru a majora veniturile vistieriei cu scopul de a satisface necesităţile mereu crescânde circumstanţiate de cerinţele de război, A.Prozorovski, comandantul suprem al armatei ruse (octombrie 1807 – august 1809) din

Principate, a emis la 18 iunie 1808 un ordin, prin care cursul rublei ruseşti a fost majorat de la 2 lei şi 25 parale la 3 lei (sau 120 de parale), iar cursul cervoneţilor de aur – de la 8 lei 30 parale la 10 lei. Unii autori consideră că stabilirea acestui curs arbitrar de către administraţia rusă din Principate a fost o consecinţă directă a faptului că „...unii locuitori topeau monedele ruseşti de argint şi făceau din ele diferite obiecte; în plus, le exportau în cantităţi mari în Austria şi Turcia, cauzând prejudicii serioase Rusiei". Deci, prin această măsură administraţia imperială căuta nu doar să lichideze deficitul bugetar chemat de necesităţile de război, dar şi să întărească poziţia rublei pe piaţa moldovenească. După anexarea Basarabiei la Rusia, populaţia urma să fie familiarizată cu această monedă. Numai după o stabilizare puternică a rublei ruseşti pe piaţa internă a Basarabiei administraţia imperială putea începe înlăturarea din circuit a monedelor străine. Dar şi în aceste condiţii ţarismul trebuia să ţină cont de particularităţile locale, de anumite premise de ordin economic şi politic, de ritmurile de încadrare a Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus etc.

Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus a provocat griji şi anumite temeri din partea proprietarilor funciari, concesionarilor, negustorilor şi a altor persoane care avea tangenţe directe cu sistemul monetar stabilit în provincie, înţelegând că administraţia imperială va încerca să scoată din circulaţie monedele străine. La 4 septembrie 1813, arendaşii de proprietăţi funciare din ţinutul Hotin, îngrijoraţi de cursul de schimb al diferitelor monede, invocând că în ţinut circulă cervoneţi turceşti de valoare mică cu echivalentul de 2 lei 90 aspri şi alte monede de argint turceşti, la un curs de 5 lei, întrebau Pârcălăbia de Hotin „...la ce preţ să primească aceşti cervoneţi, pentru a nu suferi pierderi". Administraţia imperială a fost nevoită să ţină cont şi de interesele acestei categorii sociale.

Începând cu 1 ianuarie 1828, în baza dispoziţiei guvernatorului general interimar al Novorosiei şi Basarabiei contelui F.P. Palen, de pe piaţa din Basarabia au fost scoase *paralele*. Dispoziţia prevedea că începând cu această dată „...nimeni nu avea dreptul să schimbe, să cumpere sau să vândă această monedă". În schimbul acestei monede vistieriile ţinutale urmau să primească un număr suficient de monede de aramă ruseşti, care puteau fi schimbate în asignate, monede de argint ruseşti şi beşlici bătuţi în trecut turceşti.

La 18 ianuarie 1828 la şedinţa consultativă a Consiliului Suprem al Basarabiei este discutată adresa Direcţiei economico-financiare a Guvernului Regional din 10 ianuarie 1828 privind raportul administraţiei financiare a ţinutului Ismail din 28 decembrie 1827 în legătură cu apropierea termenului de scoatere din circulaţie a monedelor turceşti – *parale* şi soluţionarea deficitului în monede de aramă ruseşti în ţinut din caza insuficienţa lor în trezoreria administraţiei financiară din Ismail. Pentru soluţionarea

problemelor legate de schimbul monetar, ţinutul avea nevoie de cca 15 mii de ruble în monede de aramă ruseşti. Administraţia Financiară a Basarabiei a ţinut cont şi de propunere din 18 martie 1827 a contelui F.P. Palen privind asigurarea trezoreriilor ţinutale cu monede de aramă ruseşti de trezoreria regională. În baza dispoziţiei din 31 decembrie 1827, trezoreria din Ismail urma să fie asigurată cu monede de aramă ruseşti de trezoreria regională. Pentru a le asigura locuitorilor posibilităţi de a procura moneda de aramă, trezoreria Orhei a primit dispoziţia de a pune la dispoziţia trezoreriei din Ismail 10 mii de monede de armă ruseşti.

Analiza izvoarelor de arhivă inedite şi celor publicate ne permit să concluzionăm că după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, ţarismul s-a implicat în repetate rânduri în circulaţia monetară în Basarabia, căutând să stabilească un curs de schimb stabil, care reieşea din politica financiară promovată de administraţia rusă, încercând să micşoreze cursul de schimb a monedelor turceşti, austriece, olandeze şi moldoveneşti, în favoarea rublei ruseşti. Pentru a scoate din circulaţie de pe piaţa din Basarabia diversitatea de monede străine, în special turceşti, administraţia imperială a folosit diferite pretexte, punând în aplicare asignatul rusesc. Prin această măsură administraţia imperială urmărea scopul de a proteja vistieria imperială şi piaţa internă rusă, de a apăra interesele burgheziei comercial-industriale ruse şi de a crea condiţii mai favorabile de includere a Basarabiei în sistemul pieţei interne ruse.

Dar şi în asemenea împrejurări, autorităţile imperiale au fost nevoite să ţină cont de particularităţile locale din sistemul administrativ al regiunii, specificul comerţului şi circulaţiei monetare moştenite din Principatul Moldovei, interesele cercurilor comercial-industriale şi ale populaţiei, în mâinile cărora arau concentrate sume mari de bani. Doar după adoptarea Regulamentului din 29 februarie 1828, când autonomia limitată şi provizorie acordată regiunii a fost lichidata, iar provincia inclusă în sistemul economic şi politic imperial, când moneda rusească a fost introdusă în mod oficial ca mijloc de circulaţie bănească pe întreaga Basarabia, monedele turceşti au fost înlăturate treptat din circulaţie de pe piaţa locală din provincie. Dar în pofida acestui fapt, unele din monedele turceşti au circulat în Basarabia până în anii ’50 ai secolului al XIX-lea.

Bibliografie:

AISR, F. 560, inv. 4, d. 101, f. 8.
AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 12-12 verso.
ANRM, F. 2, inv. 2, d. 51, f. 1, 7; d. 61, f. 52-58 verso.
ANRM, F. 17, inv.1, d. 5, f. 85-97 verso.
ANRM, F. 75, inv. 1, d. 426, f. 41-42.

Poştarencu D., *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chişinău, 2006, p. 105-106.

Tomuleţ V., *Circulaţia monetară în Basarabia în primii ani după anexarea ei la Imperiul Rus*. În: Conspecte numismatice (I), Chişinău, 2011, p. 24-31.

Tomuleţ V., *Circulaţia monetară în Basarabia în primele decenii după anexarea ei la Imperiul Rus*. În: Studia Universitatis. Seria Ştiinţe Umanistice. Anul V, Nr. 10 (50), Chişinău, 2011, p. 142-153.

Tomuleţ V., *Înlăturarea de pe piaţa internă din Basarabia a monedelor turceşti şi austriece şi înlocuirea lor cu asignatul rusesc*. În: Conspecte numismatice (II), Chişinău, 2012, p. 37-43.

Юбилейный сборник города Кишинева 1812-1912 гг., ч. I, Кишинев, 1912, с. 84-85.

CERCETĂRI ENCICLOPEDICE REFERITOARE LA MONEDA NAȚIONALĂ A REPUBLICII MOLDOVA

Ion XENOFONTOV

Prin intermediul cercetărilor enciclopedice se clasifică şi se propun ierarhii ale cunoaşterii de la general la particular, se denominează noţiuni (nume proprii şi comune) în diversele lor accepţiuni, teme, subiecte din ramuri ale ştiinţei şi artelor etc. Lucrările de tezaurizare a cunoştinţelor devin instrumente indispensabile de lucru, practic în toate sferele de activitate. În prezent, producţia enciclopedică, considerată ca valoare culturală şi ştiinţifică, se democratizează, ajungând să constituie, în statele dezvoltate, până la 25% din valoarea producţiei anuale de carte.

În Republica Moldova cercetările enciclopedice au fost reluate după o întrerupere de circa 30 de ani. În 2008, s-a constituit Instituţia Publică „Enciclopedia Moldovei", reorganizată la 6 decembrie 2010 în Institut de Studii Enciclopedice al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (AŞM), apoi din 15 decembrie 2014 în Instituţia Publică Biblioteca Ştiinţifică Centrală „Andrei Lupan" (Institut) a AŞM, organizaţie formată în urma fuziunii prin absorbţie a Bibliotecii Ştiinţifice Centrale „Andrei Lupan" a AŞM de către Institutul de Studii Enciclopedice al AŞM. În cadrul noii instituţii funcţionează Centrul de Cercetări Enciclopedice, care are următoarele direcţii principale de activitate ştiinţifică şi ştiinţifico-editoriale: cercetări ştiinţifice fundamentale şi aplicate; cercetări enciclopedice, inclusiv interferenţe cu alte ştiinţe;

studierea principiilor, metodologiilor de completare şi organizare a editării registrelor de termeni pentru enciclopedii universale şi tematice etc.

Instituţia Publică Biblioteca Ştiinţifică Centrală „Andrei Lupan" (Institut) a AŞM, unica organizaţie din Republica Moldova acreditată la profilul *cercetări enciclopedice şi de istorie a ştiinţei în contextul edificării societăţii bazate pe cunoaştere*, a elaborat şi editat o serie de lucrări enciclopedice şi a iniţiat colecţiile de carte „Enciclopedica", „Mica enciclopedie", „Istoria ştiinţei", „Dicţionar biografic", „Biobibliografie". Se editează revista ştiinţifică „Enciclopedica. Cercetări enciclopedice şi istorie a ştiinţei" (categoria C, profilul: istorie). Din 2010, se organizează Simpozionul internaţional consacrat problemelor actuale ale cercetărilor enciclopedice şi de istorie a ştiinţei. Instituţia colaborează cu organizaţii de profil din România, Ucraina, Germania, Belarus, Federaţia Rusă, Azerbaidjan, Bulgaria etc. Din 18 iunie 2011, organizaţia este membră a Asociaţiei Internaţionale a Enciclopediştilor. În procesul de elaborare a lucrărilor enciclopedice sunt antrenaţi autori, experţi, redactori consacraţi din ţară şi de peste hotare.

Cercetările enciclopedice din Republica Moldova, la fel ca şi în alte spaţii, au în vizor elaborarea şi editarea lucrărilor generale (universale) şi tematice. Una dintre cele mai studiate realităţi socioeconomice şi istorice o reprezintă *moneda*, valorificate inclusiv sub aspect editorial.

În volumele *Republica Moldova. Ediţie enciclopedică* (lucrarea a apărut în două ediţii, în anii 2009 şi 2010) şi *Republica Moldova. Enciclopedie*, ediţie consacrată aniversării a 25-a de la proclamarea independenţei Republicii Moldova (2016) la compartimentul „Economie" este inclus subcompartimentul „Moneda naţională şi politica monetară". Materialul enciclopedic îl are drept autor pe doctorul în economie, profesorul universitar Mihai Patraş, unul dintre actorii direcţi implicaţi în formarea politicii monetare a Republica Moldova la începutul anilor 1990.

Volumul *Republica Moldova. Enciclopedie* constituie o ediţie complexă despre trecutul şi prezentul Republicii Moldova. La elaborarea şi editarea volumului enciclopedic „Republica Moldova" au fost antrenaţi peste 100 de autori, experţi, consultanţi designeri. Lucrarea, cu un bogat material ilustrativ, prezintă dezvoltarea socioeconomică, politică şi culturală a ţării, respectiv: caracteristica generală şi bazele constituţionale ale statului, politica internă şi externă, analiza potenţialului economic şi ştiinţific, informaţii privind educaţia, cultura, artele, analiza potenţialului economic şi ştiinţific, informaţii privind educaţia, cultura, artele, viaţa spirituală. Profesorul Mihai Patraş prezintă moneda naţională drept un atribut şi simbol al statului şi element de o importanţă economico-financiară substanţială pentru viaţa publică a Republicii Moldova. Autorul a prezentat contextul istoric al reformei monetare, cadrul legislativ, necesitatea şi consecinţele emiterii

monedei naţionale, politica monetară şi de credit, obiectivul principal al politicii monetare, rata dobânzii şi ratele rezervelor obligatorii etc. Lucrarea conţine 110 coli de autor. În 2012, volumul enciclopedic a fost distins cu Marele Premiu „Coresi".

În anul 2010, în colecţia „Enciclopedica", a fost elaborată monografia *Simbolurile naţionale ale Republicii Moldova*, reeditată în 2012, cu un tiraj de 3000 de exemplare, la solicitarea Guvernului Republicii Moldova, fiind difuzată în toate localităţile. La elaborarea volumului au participat 13 autori, dintre care 10 doctori habilitaţi şi doctori în ştiinţe: dr. Silviu Andrieş-Tabac, Vladimir Bogdan, dr. Anuţa Boldureanu, dr. Varvara Buzilă, dr. Vitalie Ciobanu, Petru Costin, Silvia Donici, dr. Constantin Manolache, dr. Vlad Mischevca, prof. univ. Mihai Patraş, dr. hab. Mariana Şlapac, dr. Didina Ţăruş, dr. Ion Xenofontov. La pregătirea materialelor enciclopedice au fost antrenate peste 20 de instituţii din Republica Moldova şi România. Au fost selectate materiale din arhive private. *Simbolurile naţionale ale Republicii Moldova* constituie o lucrare ştiinţifică complexă, care include studii generalizatoare referitoare la simbolurile naţionale ale ţării noastre. Ediţia este bogat ilustrată şi include numeroase surse istorice inedite. În capitolul VI se abordează moneda naţională ca manifestare, inclusiv simbolică, a suveranităţii statului. Se face o trecere în revistă a istoricului monedei Ţării Moldovei şi, în partea a doua, o cronică a implementării monedei naţionale în Republica Moldova. Autorii concluzionează că deşi moneda naţională nu este realmente unicul mijloc de circulaţie şi de plată în Republica Moldova totuşi s-a impus ca un simbol al statului şi a permis autorităţilor să deţină o pârghie importantă în gestionarea economiei şi finanţelor publice. Se prezintă imagini cu diferite emisii monetare. Lucrarea are 27 de coli de autor. În 2011, volumul enciclopedic a fost distins cu Premiul Cartea Anului.

În 2013 a fost iniţiat proiectul de cercetare cu referire la patrimoniul numismatic al Republicii Moldova. Colectivul de autori a inclus trei cercetători din Republica Moldova (Silviu Andrieş-Tabac, heraldist de stat al Republicii Moldova; Ana Boldureanu, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei; Lilia Dergaciova, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM) şi cinci din România (Mihai Dima, Banca Naţională a României; Dan Ilie, Banca Naţională a României; Theodor Isvoranu, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române; Eugen Nicolae, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române; Ana-Maria Velter, Muzeul Naţional de Istorie a României; Aurel Vîlcu, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române). Prin această cercetare enciclopedică s-a valorificat o colaborare profesională consistentă din peste două decenii dintre specialiştii consacraţi de la Chişinău şi Bucureşti. În 2015, colectivul de autori au valorificat editorial volumul *Moneda în Republica Moldova* în colecţia

„Enciclopedica”. Monografia complexă prezintă un tablou amplu privind circulaţia monetară pe teritoriul actual al Republicii Moldova şi în regiune din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. Republica Moldova, fiind zonă de contact între civilizaţii şi imperii, căi comerciale internaţionale, are un patrimoniu numismatic excepţional de bogat. În cadrul studiului a fost efectuată o analiză amplă a emisiunilor monetare care au circulat pe teritoriul Republicii Moldova, cu accente pe monedele bătute în diferite perioade de către autorităţile locale. Este vorba despre emisiunile Hoardei de Aur, bătute la Costeşti şi Orheiul Vechi, despre monedele pe care au fost aplicate contramărci de către autorităţile locale, cum ar fi cele de Asprokastron, despre monedele emise de domnii Moldovei, despre cele de Sadagura, destinate circulaţiei în Moldova şi în Ţara Românească. Acestora li se alătură imitaţii după emisiunile altor state, unele cunoscute mai demult, altele stabilite recent. Materialul a fost repartizat conform clasificărilor aflate demult în uz în numismatica mondială: monede (antice) greceşti (şi macedonene), monede romane (timpurii şi târzii), monede bizantine, monede islamice (cufice, tătăreşti – ale Hoardei de Aur şi Hanatului Crimeii, mameluce, otomane), monede europene (adică ale statelor creştine, categorie generală din care fac parte de fapt şi emisiunile moldoveneşti, tratate separat) etc. Tabloul producţiei monetare a Moldovei în sec. XIV-XVI apare mult mai complet decât ceea ce se cunoştea decenii în urmă. Moneda a avut şi are un rol important în funcţionarea structurilor politice şi militare ale întregii vieţi economice, fiind un mijloc eficient de diseminare politică şi culturală. Sunt incluse cercetări interdisciplinare: arheologie, heraldică, epigrafie, analiza compoziţiei metalului etc. Astfel, aspectele tratate în volum depăşesc interesul local, fiind relevante pentru întreaga Europă. Fiecare capitol este însoţit de un bogat material ilustrativ, care include reproduceri din colecţiile instituţiilor publice de la Chişinău şi Bucureşti. Au fost oferite informaţii inedite şi interpretări noi. Lucrarea are circa 30 de coli de autor.

În prezent în cadrul Instituţiei Publice Biblioteca Ştiinţifică Centrală „Andrei Lupan” (Institut) a AŞM se definitivează volumul I al enciclopediei naţional-universale *Enciclopediei Moldovei* în 10 volume. Potrivit Concepţiei *Enciclopediei Moldovei* în 10 volume, noţiunea „monedă” (inclusiv cea referitoare la Republica Moldova) este inclusă în Arborele clasificării tematice a termenilor ştiinţifici la compartimentul „Ştiinţe sociale” şi vizează elementele definitorii ale ştiinţei economice şi prevede următorul registrul conceptual: generalităţi (concepte, informaţie economică, indicatori etc.); componente cantitative şi calitative (teoria cantitativă, putere de cumpărare, cont monetar etc.). „Moneda” va fi abordată, totodată şi în compartimentul „Ştiinţe umanistice” la subcompartimentul „Istorie”. Aici se are în vedere, în mod prioritar, disciplina auxiliară a istoriei – numismatica. Se abordează o

serie de componente de descifrare ale noţiunii şi realităţii în cauză (structura articolului): denumire, etimologie, definiţie, tipuri, areal, cronologie, context istoric, situaţia actuală, gândire economică, relaţii monetare şi financiare internaţionale, politică monetară, monedă naţională, conexiuni cu alte ştiinţe, aplicare, caracteristici, identificare, valoare, proprietăţi fizice, chimice şi tehnologice, personalităţi, bibliografie, materiale ilustrative etc.

Cercetările enciclopedice referitoare la monedă în Republica Moldova developează o nouă direcţie epistemică de abordare. Este o provocare pentru cercetătorii implicaţi în perimetrul cunoaşterii, dar şi o mostră de lectură inteligentă pentru consumatori (cititori).

Bibliografie:

Andrieş-Tabac S., Xenofontov I., *„Simbolurile naţionale ale Republicii Moldova" în dimensiune enciclopedică*. in: Probleme actuale ale cercetărilor enciclopedice. Simpoz. şt. intern. Materialele Simpozionului ştiinţific internaţional „Probleme actuale ale cercetărilor enciclopedice": 11-12 noiem. 2010/red.-şef: C. Manolache; resp. de ed.: I. Xenofontov. Chişinău, Institutul de Studii Enciclopedice (Tipogr. „Bons Offices" SRL), 2011, p. 46-50.

Andrieş-Tabac S., Boldureanu A., Dergaciova L., al. *Moneda în Republica Moldova*. Resp. de ed.: I. Xenofontov. Chişinău, Biblioteca Ştiinţifică Centrală „Andrei Lupan" (Institut), 2015, 504 p.

Manolache C, Ţăruş D., *Ştiinţa enciclopedică: domeniu al cercetărilor enciclopedice*, in: Probleme actuale ale cercetărilor enciclopedice. Simpoz. şt. intern. (2011; Chişinău). Materialele Simpozionului ştiinţific internaţional „Probleme actuale ale cercetărilor enciclopedice": 11-12 noiem. 2010/red-şef: C. Manolache; resp. de ed.: I. Xenofontov. Chişinău, Institutul de Studii Enciclopedice (Tipogr. „Bons Offices" SRL), 2011, p. 13-22.

Manolache C., Ţăruş D., Xenofontov I., *Concepţia „Enciclopediei Moldovei" în 10 volume*, Chişinău, Institutul de Studii Enciclopedice (Tipogr. „Bons-Offices" SRL), 2011, 168 p.

Raport de autoevaluare privind activitatea ştiinţifică şi inovaţională a Institutului de Studii Enciclopedice în anii 2009–2013. Întocmit de Ion Xenofontov. Manuscris. Disponibil: http://enciclopedia.asm.md/?p=1816 (accesat: 01.11.2016).

Republica Moldova. Ediţie enciclopedică. Col. red.: Gh. Duca (preş.). Chişinău, IP „Enciclopedia Moldovei" (F.E.-P. „Tipografia Centrală"), 2009, 736 p.

Republica Moldova. Ediţie Enciclopedică. Ed. a 2-a rev. şi adăug. Institutul de Studii Enciclopedice, 2010, 800 p.

Republica Moldova. Enciclopedie / Acad. de Ştiinţe a Moldovei, Bibl. Şt. Centrală „A. Lupan" (Institut); – Ed. specială. Consacrată aniversării a 25-a

de la proclamarea independenţei Republicii Moldova, Chişinău, Biblioteca Ştiinţifică Centrală „A. Lupan” (Institut) a Academiei de Ştiinţe a Moldovei, 2016 (F.E.-P. „Tipografia Centrală”), 828 p.

Simbolurile naţionale ale Republicii Moldova. Institutul de Studii Enciclopedice; resp. de ed.: C. Manolache; coord. şi red. şt.: S. Andrieş-Tabac, Chişinău, Institutul de Studii Enciclopedice (Tipogr. „Bons Offices” SRL), 2011, 636 p.

INTERFERENȚE DINTRE NUMISMATICĂ ŞI ONOMASTICĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC. PRELIMINARII GENERALE (I)

Valentin ARAPU

Problema interferenţelor dintre numismatică şi onomastică în spaţiul românesc reprezintă o posibilitate de abordare interdisciplinară şi pluridisciplinară. Onomastica studiază formarea, funcţionarea şi evoluţia numelor proprii. În trecut studiul numelor proprii a fost „subordonat diverselor domenii de cercetare umaniste”, la originile onomasticii numele proprii erau studiate de istorici, geografi, arheologi, antropologi, filozofi, teologi. Actualmente, onomastica este percepută ca o disciplină lingvistică, pentru care sunt caracteristice abordările istorico-filologice axate pe *etimologia* numelor proprii. Filosofii „consideră că numele propriu are un sens rezultat în urma raportului care se stabileşte între nume şi individul numit (extralingvistic), acceptând importanţa funcţiei referenţiale şi latura semantică a numelui”. Onomastica include numeroase subclase de nume care cercetează originea şi semnificaţia antroponimelor, toponimelor, eponimelor, hidronimelor, teonimelor, cosmonimelor, zoonimelor etc. Antroponimia prezintă „caracteristicile şi valorile distincte ale numelor proprii de persoane în raport cu celelalte cuvinte ale limbii”.

În istoria universală sunt atestate mai multe cazuri când denumirea monedelor/bancnotelor naţionale a fost inspirată din numele sau prenumele unor personalităţi distincte: *Leka* în Albania, provine de la numele „prinţului înger” Lec (Lekë) III Dukagjini (1410-1481), Lec sau Lekë reprezentând abrevierea prenumelui Alexandru; *Colon* în Salvador şi Costa Rica, numele provenind de la Cristobal Colon, numele spaniol al lui Christofor Columb (1451-1506); *Cordoba* în Nicaragua, provine de la numele exploratorului spaniol Francisco Fernandez Cordoba (1475-1526) care a descoperit peninsula Yucatan; *Lempira* în Honduras, exprimă numele liderului indian Lempira(1497-1537) care în anul 1536 a condus o mişcare anti-spaniolă;

Bolivar în Venezuela, *Boliviano* în Bolivia, purtând numele revoluţionarului de origine bască Simón Bolivar (1783-1830).

În spaţiul românesc medieval, datorită faptului că au circulat multiple varietăţi de monede străine, interferenţele dintre numismatică şi onomastică au fost caracterizate de darea unor porecle (transformate ulterior în prenume şi/sau nume de familie), inspirate atât din denumirea sau imaginile de pe monedele aflate în circulaţie cât şi din profesiile care vizau direct sau tangenţial domeniile monetar, financiar şi comerţul. În continuare, vom analiza unele dintre cele mai răspândite nume de familie, rezultate în urma a numeroase interferenţe dintre numismatică şi onomastică.

Ban / Banu / Banul. Numele generic ban are o familie lexicală bogată, fiind înregistrate o serie de „cuvinte derivate de la ban, substantive, adjective, verbe şi un adverb, atestate în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea: bănar – „funcţionar la monetărie”. Variantele Banari, Bănariu sunt atestate în localităţile Drăgăneşti, Iezărenii Noi, Sângereii Noi (r-nul Sângerei), având la origine nume de profesie: bănar „persoana care face sau administrează banii”, „funcţionar sau lucrător la monetăria statului”, derivatele fiind Bănăriţă, Bănărescu, Banariuc. Numeroase sunt numele formate cu sufixele -anu, -eanu, -escu. Derivatele în -escu „presupun o filiaţie de rudenie cu strămoşul ascendent”, arătând originea personală primară a posesorilor: Bănescu, Bănulescu.

Într-un act de vânzare, datat cu 18 ianuarie 1687, Sanda, fata lui Păcurar din Tatomireşti, cu soţul ei vând cu 16 lei bătuţi moşia lor din satul Şcheae lui Gh. Arbănaşul, bacal din Iaşi. „La această tocmeală s-au prilejuit” mai multe rude printre care este menţionat fratele Sandei „Banul ficiorul lui Păcurar”.

În arealul toponimic românesc este atestat satul Băneşti, fiind amplasat în ţinutul Cârligătura lângă Cotârgaci, actualmente comuna Bălţaţi, judeţul Iaşi. Satul Băneşti figurează într-un document de împărţire a moşiilor, datat cu anul 1643, prin care vornicul cel mare a Ţării de Jos Grigore Ureche împarte de bună voie cu nepoţii lui moşiile moştenite de la părinţi.

Galben. Termenul îşi are originea în culoarea aurului din care erau bătute monedele, fiind atestat în sensul de bani sau monede începând cu secolul al XVI-lea. Bogdan Murgescu prin denumirea de „galbeni” desemnează „monedele de aur apropiate de standardul ducaţilor veneţieni sau ungureşti, deci având aproximativ 3,5 gr. de aur”. Cuvântul „galben” apărea şi alături de alţi termeni care făceau referire la provenienţa monedelor: ducaţi, galbeni împărăteşti (austrieci), olandezi, turceşti.

În anul 2007 numele de familie Galben era atestat în 45 de localităţi din Republica Moldova, în total figurând 182 de familii cu acest nume. În acelaşi an în Maramureş erau atestate 28 de persoane cu numele Galben, Galbîn, Galbin.

Leu / Leul. Face parte din numele de animale în antroponimie, simbolizând măreţia şi puterea, în latină îi corespunde cognomenul Leo (leo, leonis). În onomastica creştină este simbol al puterii lui Dumnezeu. La români leul este un animal totem. În spaţiul românesc moneda de argint olandeză, numită talerul-leu, s-a aflat în circulaţie pe parcursul secolelor XVI-XVIII, fiind şi moneda cea mai cunoscută care servea la exprimarea tuturor bunurilor, ca monedă de socoteală. Era o monedă cu un diametru de 40 mm, cântărea 28,50 g; pe avers avea reprezentat un cavaler în picioare cu un scut pe câmpul căruia era un leu ridicat în două labe, iar pe revers era reprezentat acelaşi leu sărind pe picioarele dinapoi.

În fauna spaţiului geografic carpato-danubiano-pontic dintre toate animalele totem la români (ursul, lupul, cerbul, leul, bourul, zimbrul etc.) doar leul nu a populat aceste teritorii. Totodată, reprezentările românilor despre acest animal erau exprimate în creaţia populară (*Colinda leului; Legenda leului* [lei aduşi în cuşti de către otomani pentru a intimida populaţia]), toponimie (satul Leu [Dolj]; câmpul Leu-Rotunda [Câmpia Olteniei]; valea Deleului[satul Scăieni, r-nul Donduşeni]). Antroponimic, în Ţara Moldovei este atestat prenumele Leul, bunicul lui Toader (1546) şi Leul, fiul lui Drulea (1580). Deşi nu făcea parte din fauna locală, imaginea leului era omniprezentă în toate mediile sociale prin talerul-leu olandez, aflat în circulaţie în spaţiul românesc o perioadă îndelungată. Imaginea leului de pe monedă contribuia la cunoaşterea vizuală de către pământeni a unei faune exotice, îndepărtate, constituind şi o sursă de inspiraţie pentru acordarea unor porecle, mai bine spus a unor etichetări onorabile, devenite cu timpul nume de familie.

În secolul XIX numele de familie Leu avea o circulaţie şi în forma derivată cu sufixul -escu: Leulescu. În anul 2007 numele de familie Leu era atestat în 82 de localităţi din Republica Moldova în care existau 339 de familii cu acest nume.

Doibani. În antroponimia românească sunt în circulaţie nume compuse cu numeralele: doi – *Doibani*; patru – *Patrubani*; cinci – *Cincilei*; cincizeci – *Cincizăcidelei* (atestat în ţinutul Covurlui). Este dificilă stabilirea asociaţiilor care „au stat la baza apariţiei acestor porecle, devenite apoi nume de familie”. Maria Cosniceanu consideră că „sensul lor poate fi depistat numai cunoscând istoria fiecărui nume în parte, circumstanţele în care au apărut”.

Considerăm că noţiunea de „doi bani” provine din domeniul negoţului, semnificaţia iniţială fiind asociată cu comercializarea unor mărfuri sau produse foarte ieftine, accesibile ca preţ pentru majoritatea cumpărătorilor, probabil şi vânzătorii unor produse şi mărfuri foarte ieftine au primit iniţial porecla de „doi bani” care peste un timp anumit s-a transformat în numele lor de familie.

Pe dimensiunea toponimică „Doibani” este şi numele satelor provenite de la o persoană cu numele respectiv. Satele Doibani I, sau Doibani Vechi şi

Doibani I, respectiv Doibani Nou se află în regiunea transnistreană, pe malul stâng al râului Iagorlâc, administrativ făcând parte din municipiul Tiraspol, fostul raion Dubăsari.

În anul 2007 numele de familie Doibani era atestat în 19 localităţi din Republica Moldova, existând 83 de familii cu acest nume; numele de familie Cincilei era atestat în 15 localităţi, putătorii fiind reprezentaţi de 79 de familii.

Patrubani / Patrubány. Pe parcursul secolului XVII, numeroşi armeni au emigrat din Moldova în Ardeal, aşezându-se în mod compact în Armenopolis (Gherla). Mulţi dintre armenii stabiliţi în Ardeal, în special urmaşii lor, poartă actualmente „nume *vorbitoare* româneşti aduse cu ei şi transcrise după ortografia maghiara", cel mai elocvent exemplu fiind numele de familie Patrubány. Familii, purtătoare a acestui nume, erau prezente în secolul XVIII şi în ţinutul Greceni.

Fundúc. Funduc este o moneda veche turcească de aur, a circulat în Ţările Române în secolul XVIII, contribuind la diversificarea arealului onomastic. Moneda era cunoscută şi cu termenul funducliu, noţiune fiind inspirată din denumirea turcească a monedei *findik*, evaluată cu 200 de parale la sfârşitul domniei sultanului Abdülhamid I (1774-1789).

În prima jumătate a secolului XIX este atestat numele de familie Funducescu, purtător fiind un etnic armean. Fenomenul de adăugare a sufixului -escu a luat o amploare deosebită deoarece numele în -escu erau considerate drept mijloc de înnobilare a persoanei. Unele persoane au adoptat numele nou de familie, „renunţând la supranumele de familie din considerente estetice", ruşinându-se „de poreclele părinteşti, ca şi cum s-ar înjosi de ele". O altă motivare pentru schimbarea numelui de familie era determinată de schimbarea statutului social al persoanei „prin cumpărare de funcţie onorifică", fapt care „atrăgea după sine înnobilarea numelui prin derivare cu sufixul -escu a numelui de referinţă". În secolul XIX categoriile sociale din clasa de mijloc s-au dovedit a fi interesate de numele de familie derivate cu sufixul -escu, iar sporirea numărului de persoane cu numele de familie în -escu s-a datorat în mare parte şcolii, armatei şi administraţiei. Purtătorul numelui de familie Funduc, a preferat din considerentele menţionate, să accepte o derivată cu sufixul -escu, devenind astfel purtător al numelui de familie Funducescu.

Creiţar / Craiţar. În anul 1271 moneda care avea pe avers o cruce cu dublă traversă – *radkreutz*, se numea Zwanziger, fiind bătută de Meinhard al II-lea de Gorz (Tirol). În secolul XIV moneda era numită *kreutzer*, românește *crăiţar* sau *creiţar*. Habsburgii au emis această monedă pentru Transilvania din 1710(Ag), în perioada anilor 1761-1765 a fost emisă moneda de bronz.

În cazul creiţarilor aspectele conexe cu onomastica sunt semnalate în sursele narative. Pictorul secui Miklós Barabás, aflându-se la Bucureşti în

anii 1831-1833, scria că bucureştenii „sânt obişnuiţi a învinui pentru orice lucru prost pe «Neamţul» aşa că dacă din întâmplare vreun român în haine europene s'a lovit de vreun alt român ori l'a supărat întru ceva, primea răspunsul: *Neamţule beţiv*! Acest titlu deriva desigur din motivul că vinul fiind foarte ieftin, adică doi creiţari ocaua, meşteşugarii nemţi abuzând de el umblau beţi prin oraş (...). „La fel de ieftin, cu doi creiţari, pe timp de iarnă, era vândut „un iepure întreg, fără piele". Aprecierea valorii ieftine a produselor prin echivalentul „doi creiţari" în Bucureşti este sinonimă cu cea de „doi bani" în alte regiuni din spaţiului românesc.

Actualmente, în arealul onomastic românesc sunt atestate persoane care poartă nume de familie, inspirate din denumirea monedei menţionate. În tabelul nominal cu membrii Ansamblului de cântece şi jocuri „Mureşul – Pecica" (1965-1999) sunt incluşi muzicanţii Daniel Craiţar (Dănilă), Pavel Craiţar (Sabin).

Mangâr. Numele de familie provine de la moneda otomană din cupru, emisă între 1326 şi 1688, având şi o circulaţie semnificativă în spaţiul românesc. Un mangâr valora un sfert de akche. Numele Mangâru provine dintr-o poreclă ce are la bază turcescul *mangyr*, cu sensul „gologan", „veche monedă de aramă de mică valoare". Moneda şi, respectiv, cuvântul mangâr a pătruns în limba română, „fiind atestat ca apelativ de la care a apărut porecla devenită apoi nume de familie". Numele Mangâru este atestat la 1774 în ţinutul Cernăuţi, satul Costeşti: Axăntii Mangăr şi Constantin Mangur. În anul 2016, în Republica Moldova numele era înregistrat cu forma Mangîr, fiind purtat de 280 de persoane, cu forma Mangâr – 3 persoane.

Concluzionăm că interferenţe dintre numismatică şi onomastică în spaţiul românesc s-au manifestat prin preluarea termenilor din domeniile monetar, financiar şi comercial prin atribuirea iniţială a unor porecle, devenite odată cu scurgerea timpului nume de familie. Impactul terminologiei numismatice s-a manifestat şi asupra arealului toponimic din spaţiul românesc.

Bibliografie:

Burci I., Zăbavă C., *Câteva observaţii asupra numelor de familie compuse din Moldova,* in: Revista Limba Română, nr. 11-12, anul XIII, 2003. / http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2216 [Accesat: 01.11.2016].

Cosniceanu M., *Nume de familie (din perspectivă istorică),* Chişinău, 2010.

Eremia A., *Arealul onomastic Sângerei. Numele de familie, originea, structura derivaţională, semnificaţia (I).* in: Filologia, LIII, nr. 3-4 (261-262), Chişinău, mai-august, 2012, p. 114-125. / http://www.if.asm.md/vechi/reviste/philologia_3-4-2012.pdf [Accesat: 28.05.2016].

Gînsac A.-M., *Teonimie românească. Concept, metodă, probleme*, Iaşi, 2013.

Ionescu C., *Dicţionar de onomastică*, Ediţia a II-a, Bucureşti, 2008.

Moldova în epoca feudalismului, Vol. VII, Partea I-II, *Recensământele populaţiei Moldovei din anii 1772 şi 1774,* Chişinău, 1975.

Murgescu B., *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010),* Iaşi, 2010.

Oancă T., *Nume de familie derivate cu sufixul –escu. Consideraţii statistice,* in: Ovidiu Felecan (ed.), Numele şi numirea. Actele conferinţei internaţionale de onomastică, Ediţia I, Interferenţe multietnice în antroponimie, Baia Mare, 19-21 septembrie, 2011, p. 183-195. / http://onomasticafelecan.ro/iconn1/proceedings/1_3_05_Oanca_Teodor_ICONN_2011.pdf [Accesat: 25.10.2016].

Verres A., *Pictorul Barabás şi Românii (Cu însemnările sale din 1833 despre viaţa bucureşteană)*, in: Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare, seria III, tomul IV, Bucureşti, 1928-1929, p. 357-390 + 10 picturi.

Vîlcu A., *Moneda otomană în Ţările Române în perioada 1687-1807*, Brăila, 2009.

COLECȚIA DE OFRANDE VOTIVE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Adelaida CHIROŞCA

Unul dintre obiectivele principale ale muzeelor, în calitate de instituţii ce conservează obiecte de valoare patrimonială, este să pună în valoare colecţiile bogate pe care le posedă. În acest context se înscrie şi valorificarea fondului de obiecte de cult promovat insuficient.

Colecţia pe care o propunem atenţiei reprezintă mai multe obiecte votive achiziţionate de colaboratorii Muzeului de Istorie a Religiei în anul 1985, de la colecţionarul L. Monastârsky din or. Odesa. Atunci în patrimoniul muzeului au intrat şi alte zeci de obiecte de cult – cruciuliţe, engolpioane, pandantive, iconiţe etc.

Obiectele votive din colecţia muzeului reprezintă în mare parte imagini de femei şi bărbaţi, precum şi unele părţi din corpul uman – două mâini şi un picior.

Acestea sunt confecţionate din folii subţiri de argint, prin metoda ştanţării, pe suprafeţele lor fiind imprimate o marcă sau două cu titlul metalului şi iniţialele meşterului. Piesele conţin în registrele superioare perforaţii cu ajutorul cărora acestea se prindeau de icoane. Obiectele votive provin din Rusia, de la mijlocul secolului XIX - începutul secolului XX fiind

confecţionate în atelierele din oraşele Arhanghelsk, Moscova, Vilno. Dintre meşterii gravori se disting numele lui Grigorii Peisachov, Stepan Samohvalov, Mihail Lipman, Nikolai Pavlov, obiectele confecţionate de aceştia păstrându-se în colecţiile mai multor muzee celebre din Rusia (Постникова-Лосева 1983, 150, 153, 223).

Sase obiecte din colecţia muzeului au fost confecţionate de meşterul Peisachov Grigorii care a activat la monetăria din Arhanghelsk în a doua jumătate a secolului XIX (1873) (Постникова-Лосева 1983, 150). Cinci dintre acestea sunt chipuri de femei şi bărbaţi, a şasea piesă reprezintă imaginea unui picior redat până la genunchi. Trei obiecte conţin câte două semne de marcare – monograma meşterului *Г.П* şi titlul argintului 84, celelalte doar monograma meşterului. Cele pe care este indicat titlului metalului mai conţin şi alte reprezentări – pe una[1] fiind redată stema or. Arhanghelsk utilizată în perioada anilor 1880-1890 – imaginea Arhanghelului Mihail cu aripile ridicate, străpungând balaurul (Постникова-Лосева 1983, 149). Pe altă piesă[2] marca 84 este însoţită de imaginea unui cap mic feminin cu *cocoşnic*, marcă unică pentru întreaga Rusie instituită din a. 1899 în conformitate cu Noul Statut de Marcare adoptat în a. 1896 (Постникова-Лосева 1983, 128). A treia piesă pe lângă iniţialele *Г.П* mai conţine marca altui meşter *А.Р*[3], data confecţionării obiectului, titlul 84 şi stema or. Arhanghelsk, data şi stema fiind ilizibile.

Alte trei piese aparţin la fel unui meşter din Arhangelsk care îşi semna piesele cu siglele *ПМ* – nume neidentificat, dar se ştie că acesta a activat ca meşter gravor în Arhanghelsk în ultimul sfert al sec. XIX (Постникова-Лосева 1983, 150). Obiectele acestui meşter reprezintă un chip feminin, altul masculin şi o mână până la umăr, piesele fiind marcate doar cu monograma autorului, fără a indica titlul metalului.

Încă o piesă[4] executată în acelaşi oraş este semnată cu monograma *C.C,* siglele reprezentând numele meşterului Samochvalov Stepan, care activat în Arhanghelsk între anii 1885-1888 (Постникова-Лосева 1983, 150). Pe plăcuţa cu marcată 84 este înfăţişat un chip feminin în veşminte lungi remarcându-se poziţia mâinilor. În mare parte pe obiectele votive din colecţia muzeală chipurile redate ţin mâinile în gest de rugăciune, chipul de pe obiectul semnat de Samochvalov Stepan are mâna dreapta coborâtă jos, cea stângă, strânsă în pumn şi îndoită la nivelul pieptului.

---

[1] MNIM, inv. 22742, ob.120, AR 1923.

[2] MNIM, inv. 22741, ob.119, AR 1922.

[3] Romanov A. – meşter care a activat la monetăria din Arhanghelsk între anii 1886-1894 (Постникова- Лосева 2012, 205).

[4] MNIM, inventar 22743, ob. 121, AR 1924.

Pe o altă piesă[1] este aplicată monograma meşterului Lipman M. *МЛ* care a activat la monetăria din or. Vilno în perioada anilor 1862-1903, în anul 1882 activând la monetăria din or. Caunas (Постникова-Лосева 1983, 153, 164). Obiectul confecţionat de acest meşter reprezintă o mână până la umăr, îndoită la cot, având monograma meşterului şi marca 84.

Două piese[2] sunt confecţionate într-un atelier moscovit de către Pavlov Nicolai *НП*, care a activat aici în calitate de proprietar între anii 1885-1917 (Постникова-Лосева 1983, 223). Piesele conţin dublă marcare – iniţialele autorului şi titlul argintului 84, reprezentând două chipuri cu mâinile în rugăciune – unul din faţă, celălalt în semi-profil dreapta.

Unul dintre obiectele votive[3] din colecţia muzeului nu este marcat, piesa reprezentând imaginea unei femei, cu mâinile în rugăciune. Poartă veşminte lungi, strânse la mijloc, şalul ridicat pe umeri, încălţămintea rotunjită la vârf.

Obiectele pe care le prezentăm fac parte din darurile aduse de creştini ca o făgăduinţă pentru însănătoşire sau realizarea unei dorinţe, precum şi în semn de mulţumire. Denumirea provine de la termenul latin *votivus* sau *votum*, ceea ce înseamnă o făgăduinţă sau un dar adus lui Dumnezeu sau unui sfânt, dar şi o dorinţă râvnită cu scopul realizării acesteia. Credinţa în forţa votivelor vine din una din normele Dreptului Roman – „dau ca să dai tu" şi se întemeiază pe magia asemănării. Votivele se confecţionează din ceară, metal de forma chipurilor umane, a anumitor părţi din corpul uman, a animalelor, a caselor şi a toate ce necesită vindecare sau protejare. Votivele fie că se păstrează în altar, fie că se pot fixa de icoanele făcătoare de minuni sau de alte icoane la care creştinii obişnuiau să se roage (Митрохин 1994, 90). Ele mai sunt numite *tame* sau *ofrande* toate semnificând mărturiile devoţiunii populare.

În istoria civilizaţiei umane tradiţia de a oferi divinităţilor un dar în semn de mulţumire sau de jertfă este atribuit perioadei celei mai timpurii. Ofrandele sau tamele erau aduse în locuri speciale pentru a primi vindecare sau beneficii, iertare sau evitarea necazurilor.

Grecii antici depuneau daruri votive în templul lui Asclepios, care cunoştea secretele taumaturgice, aplicându-le la înlăturea durerilor şi a afecţiunilor. Darurile votive exprimau recunoştinţa donatorului totodată şi siguranţa că boala nu va recidiva. (Джарман 2010, 133).

În sanctuarul de la poalele muntelui Helikon din Beoţia, unde se desfăşura Sărbătoarea Muzelor, se păstra un număr mare de statui confecţionate de celebrul sculptor grec Praxitele (secolul IV î.e.n.), acestea fiind considerate nişte obiecte votive făgăduite divinităţii cu ocazia victoriei repurtate, fie în

[1] MNIM, inv. 22747, ob. 125, AR 1928.
[2] MNIM, inv. 22744, ob. 122, AR 1925, FB-22749, ob. 127, AR-1930.
[3] MNIM, inv. 22740, ob. 118, AR-1921.

speranţa vindecării sau realizării unei dorinţe. Obiectele votive tezaurizate în sanctuare, în piramidele egiptene au constituit, după părerea specialiştilor cele dintâi colecţii ale lumii antice (Мяггина 2010, 11-12).

În India, pelerinii veniţi să ceară vindecare, aduceau la templu imaginea organelor bolnave confecţionate din aur, argint sau aramă. Este cunoscut faptul că celţii înainte de orice bătălie şi după biruinţă săvârşeau numeroase acte de sacrificii, iar o parte din trofee lăsându-le în locurile sfinte (Воротникова 2012).

Ofrande aduse zeilor sunt considerate şi cele 11 plăcuţe de aur de 22 de carate descoperite în Transilvania şi considerate printre comorile de mare preţ descoperite în România (Guţă 2016).

Pe teritoriul mai multor monumente arheologice medievale din regiunile Krasnoiarsk şi Manciuria, precum şi din ţinutul Primorie au fost descoperite figurine antropomorfe din bronz de mici dimensiuni care reprezentau chipuri de bărbaţi cu mâinile încrucişate la piept. Figurinele menţionate, găsite la intrarea în casele oamenilor pot fi identificate, susţin cercetătorii, cu spiritele ce ocroteau aceste locuinţe având funcţia de obiecte votive (Артемьева).

Depozitele de bronzuri de la Uioara (1909), jud. Alba cu 5812 piese, 1100 de kg, de la Aiud (1971) şi Şpălnaca (1881, 1887) sunt considerate ca având caracter „cultic, mai exact votiv" (Ciugudean 2015, 7).

La diferite popoare s-au păstrat multiple mărturii de depunere în cadrul ritualului de înhumare alături de cel decedat a mai multor obiecte calificate ca ofrande. Popoarele nomade din perioada scitică timpurie de pe teritoriul de astăzi al zonei Altai obişnuiau să pună în cavoul decedaţilor printre multiple accesorii şi oglinzi sau copii miniaturale de oglinzi, accentuând prin acest gest funcţiile magice de ocrotire ale acestor obiecte. Confecţionate special pentru ritualul funerar, aceste obiecte, considerate de specialişti drept obiecte votive, erau identificate cu amuletele care protejau defunctul de anumite influenţe străine, precum şi de forţele rele (Худяков 2001).

Analizând practicile funerare din zona extracarpatică cercetătorii români atestă în mobilierul funerar pe lângă piesele ce au aparţinut defunctului şi ofrande depuse de comunitate cum ar fi „vasele ceramice, ofrandele animale sau vegetale şi monedele ca „obol al lui Charon" (Luca, Mândescu 2001, 59).

Revenind la obiectele votive din colecţia muzeului, menţionăm că zece dintre acestea au fost confecţionate de meşterii gravori din or. Arhanghelsk din a II-a jumătate a secolului XIX- începutul secolului XX, perioadă în care aici sunt confecţionate numeroase obiecte votive de argint destinate pentru icoane. Mai multe piese confecţionate de ei pot fi văzute în colecţiile Muzeului de Istorie din Moscova (Постникова-Лосева 1983, 150: 76, 83, 84).

Obiceiul de a prinde de icoane tot felul de daruri votive a fost poate cel mai popular în Vest, în Biserica Catolică de unde va pătrunde şi în arealul ortodox (Постникова-Лосева 1983, 49). Cercetătorii din Polonia

menţionează prezenţa obiectelor votive în bisericile de aici, ele datând din secolul XVII. Pe teritoriul Ucrainei, obiectele votive sunt atestate din secolul XVII şi se vor menţine aici până în secolul XIX. În muzeele din Belarus se păstrează colecţii de obiecte votive, datate din secolul XVIII, care aşteaptă să fie ordonate (Воротникова 2012).

Deşi prezenţa obiectelor votive în instituţiile ecleziastice era destul de impunătoare, trebuie să remarcăm că Biserica s-a pronunţat nu o dată împotriva obiceiului de a aduce în lăcaşele de cult obiecte votive, în unele ţări acestea fiind chiar interzise. În primele secole ale creştinismului, Biserica din Germania (Воротникова 2012) s-a opus obiceiului păgân de a agăţa de figurile idolilor părţi din corpul uman executate din lemn. Este cunoscut faptul că şi în Rusia, pe timpul lui Petru I, obiectele votive, ca un răsunet al păgânismului, au fost interzise (М. Богословский, Боги как люди, p.94). Mai mult decât atât, s-au emis două Ucazuri din 19 ianuarie şi 20 aprilie 1722 conform cărora obiectele votive urmau să fie înlăturate din biserici, transmise în vistieria Bisericii şi utilizate conform necesităţilor acesteia. În cazul în care unii creştini insistau totuşi să aducă ofrandele în biserică, ele puteau fi primite şi inventariate, dar întrebuinţate pentru necesităţile Bisericii (ПСЗРИ 1722, 485-486, 658-659).

Cu toate aceste prevederi, cronica vremii mărturiseşte despre prezenţa obiectelor votive în instituţiile ecleziastice ruseşti. Astfel în bisericile din or. Kaluga în anul 1787 erau semnalate multiple obiecte votive, unul din cercetători amintindu-şi „Aproape în fiecare biserică am văzut câte o icoană făcătoare de minuni ce se păstra într-un chiot aparte şi de care erau agăţate multiple obiecte din aur şi din argint” (Постникова 1961, 12). Erau aceste obiecte confecţionate înainte de cele două Ucazuri sau mai târziu nu se ştie, dar specialiştii în domeniu în descrierea activităţii meşterilor ruşi din a doua jumătate a secolului XVIII nu menţionează nici un obiect votiv (Постникова 1961, 17-19).

Dintre obiectele de argint lucrate în a doua jumătate a secolului XIX în atelierele din or. Kaluga, cercetătorii numesc 390 de obiecte votive marcate, de diferite forme şi dimensiuni. În acest context, în literatura de specialitate se menţionează că în colecţiile Muzeului de Istorie şi ale Muzeului de Studiere a Ţinutului Natal din Kaluga se păstrează o impunătoare colecţie de obiecte votive din secolul XIX confecţionate din argint cu titlu inferior şi fără marcare. În atare context, specialiştii menţionează că meşterii-argintari din Kaluga din a doua jumătate a secolului XIX N. Sapojnikov şi N. Bilibin, executând multiple daruri votive, au trecut prin camera de marcare doar o parte mică din acestea (Постникова 1961, 13). Astfel în anul 1853 Efim Afanasiev a marcat 90 de obiecte votive, în a. 1858 Ilia Morozov – 75 de obiecte, în a. 1868 Petr Saltâkov a propus spre marcare 110 obiecte (Постникова 1961, 19-25).

În colecţia Muzeului de Artă din or. Arhanghelsk în anul 1969 vor intra circa 300 de obiecte votive, provenite din Biserica Sf. Nicolae din s. Nenoks din Pomorie. 81 dintre aceste obiecte sunt marcate cu numele lui G. Peisachov unele dintre ele având mai multe similitudini cu piesele din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. (Пятых 1998).

Obiceiul de a închina icoanelor votivele de făgăduinţă, de vindecare, de mulţămire au fost acceptate în cele din urmă de Biserică, mărturie servind colecţii impunătoare de daruri votive prinse de icoanele făcătoare de minuni. Pretutindeni icoanele cu chipul Maicii Domnului sunt însoţite de şiraguri încărcate cu diverse obiecte din aur şi din argint provenite din pietatea populară.

Confecţionate din metale nobile, obiectele votive, împreună cu ferecăturile din aur şi din argint, cu pietrele preţioase ce le însoţeau, constituiau o parte componentă din tezaurul bisericilor din care făceau parte. Acestea erau introduse în mod obligator în registrele de inventar ale lăcaşelor de cult din care făceau parte.

Unul dintre cele mai timpurii daruri votive oferite unei icoane este atribuit Sf. Ioan Damaschinul (c. 676-749), un reputat teolog şi imnolog bizantin, persecutat pentru apărarea icoanelor prin tăierea mâinii drepte. În semn de mulţămire pentru vindecarea pe care a primit-o, în urma unei îndelungate rugăciuni la icoana cu chipul Maicii Domnului, el va executa o copie a mâinii sale drepte şi o va atârna de icoană, sub mâna stângă a Fecioarei. Era o icoană de familie de tipul Maica Domnului Hodighitria şi mâna de metal montată pe icoană va inspira ulterior zugravii să reproducă noi imagini cu acest chip al Născătoarei de Dumnezeu, copiile executate conţinând şi mâna votivă fie în metal, fie în pictură.

În pictura murală medievală, chipul Maicii Domnului *Cu trei mâini* era atestat izolat, remarcându-se în acest sens frescele de la mănăstirea Mateič (1356-1357) şi o icoană pictată pe lemn din iconostasul Bisericii Albe din Karan (1340-1342). Acest fenomen s-ar putea explica prin faptul că icoana celebră care a ajuns la mănăstirea Hilandar de pe Sfântul Munte în lăcaşul cu hramul *Intrarea Maicii Domnului în biserică* va deveni o relicvă a mănăstirii destul de târziu, rămânând mult timp necunoscută (Бенчев 1996).

La mănăstirea Hilandar se păstrează şi azi o icoană celebră a Maicii Domnului *Cu trei mâini*, datată de specialişti sârbi de la mijlocul secolului XIV. În secolul XIX, în procesul confecţionării unei noi ferecături de argint, se va confecţiona o nouă mâna votivă care se va fixa de această dată în stânga icoanei, sub picioarele Pruncului. Cu această ocazie a fost executată şi o fotografie de pe icoana veche descoperită de sub ferecătură, pe care se văd de asemenea urmele încă a treisprezece obiecte votive de pe maforionul Fecioarei. Nu se ştie când apar aceste obiecte pe icoană, dar cu siguranţă mâna votivă este mai târzie decât pictura originală. Nu se ştie de asemenea

când icoana originală care o reprezenta pe Fecioară în postură de Hodghitria, evoluiază într-un tip iconografic nou cel al Maicii Domnului *Cu trei mâini* şi dacă obiectele votive de pe icoană justifică originalitatea icoanei sau mărturisesc despre începutul cinstirii ei (Бенчев 1996).

Reproducerea obiectelor votive de pe icoanele originale pe copiile noi este proprie şi altor tipuri mariale celebre. În acest context, ar putea fi menţionată icoana Maicii Domnului din Czestochowa, care pe parcursul timpului a fost decorată cu mai multe obiecte votive, dintre care se evidenţiază coroanele ce încununau capetele personajelor, imaginea porumbelului reprezentat într-un romb, a Golgotei într-un medalion, un şirag de mărgele prins de marginile laterale ale icoanei de care se prindeau mai multe daruri votive. Pe copiile de pe icoana originală executate în secolele XVII-XVIII vor fi zugrăvite şi imaginile obiecte votive amintite. Aceste reprezentări vor fi redate de zugravi şi pe alte icoane, care vor evolua în timp în modele iconografice noi păstrând însuşirile tipului vechi. În acest context menţionăm icoana Maica Domnului „Despietrirea inimilor învrăjbite", care reprezintă o copie fidelă a icoanei Maica Domnului din Czestochowa şi care păstrează ofrandele amintite.

În mai multe lăcaşuri sfinte din Chişinău, pot fi văzute icoane mariale celebre împodobite cu zeci de obiecte din aur şi din argint – iconiţe, cruciuliţe, inele, ceasuri, brăţări, lănţişoare – acestea reprezentând în sine gestul de gratitudine al creştinului. Astfel în catedrala *Schimbarea la Faţă a Mântuitorului* se păstrează o veche icoană a Maicii Domnului *Cu trei mâini*, datată din secolele XVI-XVII, care pe lângă casetele cu părticele din moaştele a mai multor sfinţi apostoli, mucenici, cuvioşi şi duhovnici păstrează şi mai multe mărturii ale devoţiunii populare.

În Republica Moldova mai este o icoană faţă de care creştinii au o pioşenie deosebită – icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, ea fiind înzestrată, oriunde nu s-ar afla, cu multiple obiecte din aur şi din argint. Pe icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din catedrala *Sf. Mare Mucenic Teodor Tiron* din Chişinău, din Catedrala Mitropolitană din Chişinău şi de la mănăstirea Hârbovăţ sunt expuse de asemenea numeroase obiecte votive de la creştinii recunoscători.

Obiectele votive care reprezintă mărturiile unor practici devoţionale provenite din pietatea populară au simbolizat dintotdeauna relaţia dintre credincios şi obiectul evlaviei sale.

Bibliografie:

Ciugudean H., *Depozitele de bronzuri de pe teritoriul judeţului Alba. Stadiul actual al cercetărilor,* in: H. Ciugudean, G. Bălan Artizanii epocii bronzului. Descoperiri recente de depozite de bronzuri în Transilvania, Alba-Iulia 2015, p. 7-17.

Guţă D., *Secretele ofrandelor din aur descoperite în termele de la Germisara: comorile cu care dacii şi romanii îşi răsplăteau zeii*. adev.ro/o3oyrf

Luca C., Mândescu D., *Rituri şi ritualuri funerare în spaţiul extracarpatic în secolele VIII-X*, Brăila, 2001.

Артемьева Н., *Вотивная подвеска с Красноярского городища*. http://www.read.in.ua/book4295/?razdel=1&p=86.

Бенчев И., *Икона Богоматери Троеручицы в Хиландарском монастыре на Афоне*. http://www.icon-art.info/book_contents.php?book_id=41

Богословский М., *Боги как люди* http://ateist.ru/4bogi.pdf

Воротникова О., *Жертвенные подношения как вид прикладного искусства*. http://www.pavel-ko.net/

Джарман О., *Эллинистическая религия Асклепия в поздней греко-римской культуре в свете христианской духовной традиции*, в: Христианское чтение, №3 (34), 2010, стр. 113-142.

Митрохин Л., *Христианство. Словарь*, Москва, 1994.

Мягтина Н., *Музееведение Учебное пособие для студентов специальности 031502 – музеология*, Владимир, 2010.

Постникова М., Серебрянных дел мастера, Калуга, 1961.

Постникова-Лосева М., Платонова Н., Ульянова Б., *Золотое и серебряное дело XV-XX вв.*, Москва, 1983.

Пятых В., *Вотивные подвески из собрания Государственного музейного объединения «Художественная культура Русского Севера»*. http://www.culture29.ru/upload/medialibrary/a65/a65570174a66aad3d7a46b874d6fd04f.pdf

Худяков Ю., *Бронзовые зеркала из курганов Пазырыкской культуры в долине р. Эдиган в Горном Алтае*, в: Древности Алтая. http://e-lib.gasu.ru/da/archive/2001/N7/st11.pdf

Полное Собрание Законов Российской Империи (1720-1722), Т. 6. СПб., 1830. с. 485-486. №3888; с. 658 – 659. № 3975.

Cuprins:

Andrei COROBCEAN (USM), Sistemul monetar
în Imperiul Persan al Ahemenizilor 3

Sergiu MATVEEV (USM), Monedele oraşului Tyras
şi prezenţa lor în spaţiul pruto-nistrean 8

Larisa CIOBANU (IPC AŞM), „Obolul lui Charon" în complexele
funerare ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov 14

Lilia DERGACIOVA (IPC AŞM), Emisiuni monetare
ale lui Ştefan III cel Mare 23

Ana BOLDUREANU (MNIM), Tezaure cu monede poloneze
în colecţii publice din Chişinău 27

Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU (IPC AŞM), Preţurile vaselor
şi ustensilelor de bucătărie în Moldova medievala şi
premodernă reflectate în sursele documentare 32

Elena ARCUŞ-JANTOVAN (USM/ENS, Paris), Valoarea nominală
şi intrinsecă a monedelor în secolele XVIII-XIX 39

Valentin TOMULEŢ (USM), Consideraţii privind păstrarea pe piaţa
internă din Basarabia în primele decenii după anexare
a monedelor turceşti şi austriece 42

Ion XENOFONTOV (USM/AŞM), Cercetări enciclopedice referitoare
la moneda naţională a Republicii Moldova 48

Valentin ARAPU (USM), Interferenţe dintre numismatică şi onomastică
în spaţiul românesc. Preliminarii generale (I) 53

Adelaida CHIROŞCA (MNIM), Colecţia de ofrande votive
din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei 58

CONSPECTE NUMISMATICE

(VI)

Bun de tipar 5.11.2016. Format 60x84 1/16
Coli de tipar 4,0
Comanda ___
Tiraj 50 ex.

Centrul Editorial-Poligrafic al USM
str. Al.Mateevici, 60, Chişinău, MD 2011